

A | Ω

keresztyén igazság

az Ordass Lajos Alapítvány negyedévi folyóirata

Új folyam 127. szám

2020. 3. szám

tartalom

igehirdetés

Weltler Gábor: Biztos! / 1

tanulmányok

Csepregi Zoltán: „Kelj fel, Uram!” – Luther kiátkozásának lépcsőfokai (1520) / 5

Tubán József: Ne vígy minket kísértésbe! Az olaszországi változásokra, avagy a nyelvészkedéstől a helyes istenképig / 19

Isó Dorottya: Mi haszna van Isten törvényének? 2. rész / 30

gyülekezetépítés

Lovass Tibor: Tizenötödik évében a Szombathelyi Evangélikus Egyházközség férfiköre / 36

Tartalmi összesítők / 40

Helyreigazítás:

Előző számunk tartalomjegyzékében hibásan jelent meg Pap Kinga Marjatta írásának címe. A helyes cím: **Többféle olvasat**. A szerzőtől elnézést kérünk a hibáért.

keresztyén igazság

 Az Ordass Lajos Alapítvány negyedévi folyóirata

Független evangélikus teológiai és kritikai lap

Új folyam 127. szám – 2020. 3. szám

Szerkesztette a Szerkesztőbizottság megbízásából: Isó Dorottya

A szerkesztőbizottság tagjai: Isó Dorottya, Ittész János, Jankovits Béla, Kovács László, Tubán József, Weltler Gábor

Olvasószerkesztő: Ittész Dániel és Venásch Eszter

Tördelőszerkesztő: Dénes Tamás

Felelős kiadó: ifj. Zászkaliczky Pál

Kiadóhivatal: 1171 Budapest, Lenkeház u. 7.

Bankszámlaszám: 10700732-49912407-51100005

Nyomdai kivitelezés: OOK-Press Kft., Veszprém **Felelős vezető:** Szathmáry Attila

HU ISSN 0865-2163 – Törzsszám: 1996/320 – Eng.szám: III./E1/20/1989

Biztos!

¹Krisztus szabadságra szabadított meg minket, álljatok meg tehát szilárdan, és ne engedjétek magatokat újra a szolgaság igájába fogni. ²Íme, én, Pál mondom nektek, hogy ha körülmetélkedtek: Krisztus semmit sem használ nektek. ³De ismét bizonyosságot teszek minden embernek, hogy aki körülmetélkedik, köteles az egész törvényt megtartani. ⁴Akik törvény által akartok megigazulni, elszakadtatok Krisztustól, a kegyelemből pedig kiestek. ⁵Mi ugyanis a Lélek által, hitből várjuk az igazság reménységét. ⁶Mert Krisztus Jézusban nem számít sem a körülmetélkedés, sem a körülmetéletlenség, csak a szeretet által munkálkodó hit. (Gal 5,1–6)

Szeretett Testvérek az Úr Jézus Krisztusban!

Senki nem szeret bizonytalanságban, kétségek között élni. Jó volna mindenről és mindenkiről biztosat tudni. Szeretnénk látni, hogy mit hoz a holnap, milyen lesz a jövő, és meghátrálás helyett igaz meggyőződéssel haladni életünk útján. Aki viszont nem érez szilárd talajt a lába alatt, nem mer lépni, és ha halad is, csak lassan araszolgat előre. Dávid 40. zoltárát akár reformációi zoltárnak is nevezhetnénk. Érdemes az első három verset felidézni: „Várva vártam az Urat, és ő lehajolt hozzám, meghallotta kiáltásomat. Kiemelt a pusztulás verméből, a sárból és iszaptól. Sziklára állította lábamat, biztossá tette lépteimet. Új éneket adott a számba, Istenünknek dicséretét. Sokan látják ezt, félik az Urat, és bíznak benne.” (Zsolt 40,2–4) Akinek sziklán a lába, biztosan léphet előre. Csak a sziklát kell megtalálnunk, és máris elindulhatunk. Reformáció ünnepén minden evangélikus templomban fölcsendül az ősi 46. zoltár alapján írt ének: *Erős vár a mi Istenünk...* A negyedik versszak így kezdődik: „Az ige kőszájként megáll” (EE 254).

Akinek sziklán a lába, biztosan léphet előre.

Milyen alapon állíthatunk ilyen nagyot róla?

Hiszen a Biblia is csak egy könyv, emberek írták, nem hibátlan, oly sok homályos, sőt visszataszító rész is található benne, és annyi minden igazolására használták már az idők folyamán. Ma is ezerféle módon nyitják ki, olvassák, magyarázzák és tanítják, sok-sok kérdőjellel terheltek benne az egyes könyvek és mondatok. Luther ennek ellenére mindig aggodalommal figyelte, amikor az ész és akarat Isten igéje ellen tört: „Szent igéd rontják, támadják. / Kihuny a hit, a tiszta láng / Már sokaknak szívében!” (EE 257) Még humanista ellenfelének, Erasmusnak sem engedte, hogy homályosságról és kétértelműségről beszéljen a Szentírás kapcsán, miközben a lényeg már rég napvilágra került: Jézus a Krisztus, az Isten Fia. Bár saját eszemmel és erőmmel valóban nem tudnék benne hinni, de a Szentlélek megvilágosít az evangélium által. Luther így fogalmaz: „A Szentlélek nem szkeptikus. Szívünkbe nem sejtéseket és kétértelmű dolgokat ír, sziklaszilárd kijelentései bizonyosabbak az

mindig aggodalommal figyelte, amikor az ész és akarat Isten igéje ellen tört

életnél és minden tapasztaltnál.”¹ Ezért a sok-sok kérdőjel ellenére is bátran énekelhetjük szép zsoltárainkat: „Sziklára állította lábamat” (Zsolt 40,3) és „[a]z ige kőszálként megáll” (ÉÉ 254).

A Szentlélek *nem szkeptikus.*

Az ige ugyanis örök, hiszen nem egy könyv, nem pusztán 66 irat, nem betű, nem írás, hanem egy személy, egyetlenegy személy: Jézus Krisztus, aki „[...] tegnap, ma és mindörökké ugyanaz.”

(Zsid 13,8) Ha pedig örök és mindig ugyanaz, akkor sziklaszilárdan áll az idők kezdetétől az idők végéig. Sőt, már az idők kezdete előtt is állt, és az idők vége után is állni fog. A Biblia tehát azért biztos, mert olyan bölcső, amelyben maga Jézus Krisztus Urunk ring.

Van azonban ezen kívül még más nyugtalanító pont is sok, magát hívőnek tartó vallásos életében: ilyen az érdemszerzés, amely nemcsak elbizakodottá, de bizonytalanná is tehet. Sajnos, nemcsak a reformáció korában vetődött fel a kérdés, hanem még sokszor ma is: ha sokat tettem is, vajon eleget tettem-e? Ha valaki ezt nem hiszi el, menjen el egy gyülekezetbe (falusiba vagy városiba), és kezdjen el kérdezősködni. Ez nem feljűk kritika, hanem az egyházak felé. Felénk, akik hagyjuk, hogy ugyanabba a tudatlanságba és krisztustalanságba kerüljön sok gyülekezet, mint a reformáció előtt abban a bizonyos „sötét középkorban”. Pont az érdemszerzés kapcsán követte el az egyház annak idején a legnagyobb rontást az emberek lelkén, mivel egyeseket farizeussá, másokat pedig kiszolgáltatottá tett azáltal, hogy az előbbieknél maga veregette meg a vállát, míg az utóbbiakat a teljes kétségbeesés határára sodorta. És akkor fölhangzott újra az evangélium hangja: csak a kegyelem számít, és a kegyelem elég, mert Krisztus megfizette a váltságbért. A golgotai kereszt lett az a sziklaszilárd pont, ahol mindenki bizonyosságot szerezhetett arról, hogy a Megváltó vére érte

csak a kegyelem számít, és a kegyelem elég,

is kiontatott. Csak azok esnek ki a kegyelemből, akik az evangéliumtól elpártolnak, mert újra Mózes tanítványai szeretnének lenni. Így szól nekik Pál intése: „De ismét bizonyosságot teszek minden embernek, hogy aki körülmétkedik, köteles az

egész törvényt megtartani. Akik törvény által akartok megigazulni, elszakadtatok Krisztustól” (Gal 5,3–4). Luther így tanított egykor: „A törvény ezt mondja: »Tedd ezt!«, és az soha nem teljesül. A kegyelem így szól: »Higgy ebben!«, és már minden el van végezve.”² Egy biztos pont van tehát a hívő számára: Krisztus kegyelme.

Sokan ismerik Reményik Sándor versét a kegyelemről. Így hangzik egy részlete: „Akkor – magától – szűnik a vihar, / Akkor – magától – minden elcsitul, / Akkor – magától – éled a remény. / [...] / Ez a magától: ez a Kegyelem.”³ A költő szerint tehát a „magától” a kegyelem. A

1 Jakabné Csizmazia E. – Weltler Ö. – Weltler S. ford. Luther Márton: *A szolgálai akarat*. 2. jav. kiad. Budapest, 2006, Magyarországi Luther Szövetség, 18. / Magyar Luther Könyvek, 11./

2 Nagybocksai V. ford. Luther Márton: *Heidelbergi disputáció*. Budapest, 1999, Magyarországi Luther Szövetség, 14. / Magyar Luther Füzetek, 8./

3 *Kegyelem*. https://mek.oszk.hu/01000/01052/html/vers_0505.htm (letöltve: 2020. augusztus 25.).

vers valóban nagyon szép, minden sora igaz, de szerintem nem a kegyelemről szól, hanem Isten gondviselő szeretetéről, jószágáról, aki a rosszat mindig jóra fordítja, aki csöndesen és váratlanul öleli át a roskadozót, leginkább akkor, amikor az illető nem is várja, amiképp Ady írja: „Mikor elhagytak, / Mikor a lelkem roskadozva vittem, / Csöndesen és váratlanul / Átölelt az Isten.”⁴ A kegyelemnek ezzel szemben nem a „magától” a jellemzője, hiszen valakinek nagyon sokba került, habár nekünk mégis ingyen adatik. S ami a legfontosabb, nem földi nyavalyáinkra nyújt gyógyírt, hanem az üdvösség ajtaját tárja szélesre. A kegyelem nem a nyomorúság, gond, baj, betegség, száz vihar ellenszere, hanem a pokolé. Mit használ, ha az összetől megmenekülsz, de végül elkárhozom? És mit árt, ha az összes földi kín a nyakunkra zúdul, de végül Krisztus ajtót nyit nekünk? Nem helyes, ha földi bajaink orvoslására használjuk azt a „gyógyszert”, amelyet Isten az örök életre készített nekünk.

Biztos a kegyelem, amelyet Jézus a vérével pecsételt meg.

Végül: a jutalom szintén olyan területe az életünknek, ahol nagy bizonytalanságban vagyunk. Egyesek (bibliai szóhasználattal élve) „»megkapták jutalmukat.«” (Mt 6,2) Mások majd megkapják. Vajon kiknek megkapták, magukkal vihetik-e? Vajon, kiknek „csak” ígéret formájában adatott, megkapják-e az utolsó napon? Senki nem veheti biztosra, ha magára tekint. Elvehető, elveszthető és megnyerhető, megkapható a jutalom. Pál apostol igéje alapján azt kell mondanunk, nem számít sem az egyik, sem a másik. Akár megkapta, akár nem kapta meg, csak a hit nyerheti el az örök élet ajándékát. Semmit nem nyert még tehát az, aki már megkapta, és semmit nem veszített, aki még nem kapta meg. Nem biztos, hogy az előbbi lesz a nyertes, az utóbbi pedig a vesztes. Az ígében így olvassuk: „Krisztus Jézusban [...] a szeretet által munkálkodó hit” számít (Gal 5,6). Tévedünk, ha ebben az esetben a mások felé forduló, szolgáló szeretetmunkára gondolunk. Ezzel ajtót nyitnánk bizonyos cselekedeteknek, holott éppen azt tanítja itt Pál, hogy Isten előtt sem a zsidó, sem a nemzsidó cselekedetek nem számítanak. Milyennek kell lennie a szeretet által munkálkodó hitnek? Ha most egy szeretet által munkálkodót próbálok magam elé képzelni, egyedül az Atyára és az ő Fiára tudok gondolni. „»Az én Atyám mind ez ideig munkálkodik, én is munkálkodom«” – mondja Jézus (Jn 5,17). Aki hisz, nem hasonlatos-e azokhoz, akikről Jézus egykor így beszélt: „mások fáradoztak érte” (Jn 4,38)? Ki fáradozik, vajúdik és nyög, amikor egy gyermek születik? Talán a gyermek? Nem az anyja, aki szüli? A hit azért kapja itt a „szeretet által munkálkodó” jelzöt, nehogy olyan hit legyen belőle, amely emberi döntés, belátás alapján nyilvánul meg, amelyet ezek után akár már cselekedetnek is nevezhetünk. Isten nemcsak a mennynek és a földnek, de a hitnek és a szeretetnek is a teremtője. Meg merem kockáztatni, hogy Pál arról tesz biznyságot ebben az ígében, hogy Isten előtt csak a Krisztus Jézusban

A kegyelem *nem a nyomorúság, gond, baj, betegség, száz vihar ellenszere, hanem a pokolé.*

Isten *nemcsak a mennynek és a földnek, de a hitnek és a szeretetnek is a teremtője.*

4 Az Úr érkezése. <https://mek.oszk.hu/00500/00588/html/vers0301.htm> (letöltve: 2020. augusztus 25.).

megteremtődő, és csak az ő szeretete által munkálkodó hit számít. És nem számít a hit általában, még a hegyeket mozgató hit sem, csak ami egyedül Krisztusra tekint, és amelyben egyedül Krisztus él és munkálkodik.

Isten színe előtt ez az egy a „nyerő”. „[A]z igaz ember a hite által él” – írja Habakuk (Hab 2,4), majd Pál is a próféta nyomán: „Az igaz ember pedig hitből fog élni.” (Róm 1,17) Ez a hit jelenti a teljes bizonyosságot. Az Istenhez fohászoló Berzsenyi még így énekel: „Bizton tekintem mély sirom éjjelét!”⁵ A Krisztusban hívő azonban már teljes bizonyossággal túllát a sír mélyén, hallva az igét: „»Én vagyok a feltámadás és az élet, aki hisz énbennem, ha meghal is, él; és aki él, és hisz énbennem, az nem hal meg soha.«” (Jn 11,25–26) Luther kedves szoltárával szólva:

„Nem halok meg, hanem élek, és hirdetem az Úr tetteit.” (Zsolt 118,17) Ahogyan biztos, hogy a nem hívő „»ítélet alatt van«” (Jn 3,18), megmarad bűne, és meghal bűneiben, annyira

Csak egy biztos van: az élet.

biztos a hívő örök élete. Sokan mondogatják cinikusan, hogy egy biztos van: a halál. Milyen különösen hangzik itt és most a hit szava! Csak egy biztos van: az élet. Az örök élet, Jézus Krisztusban, a mi Urunkban. Ámen.

Luther Márton értekezése a keresztyén ember szabadságáról 1520.

A keresztyén ember szabad ura mindennek, és nincs alávetve senkinek.

A keresztyén ember készséges szolgája mindennek, és alá van vetve mindenkinek. ...

Egyetlen egy szükséges a keresztyén élethez, igazságossághoz és szabadsághoz. Ez pedig Isten szent igéje, Krisztus evangéliuma. ...

Hasonlóképpen ahogyan a mennyei Atya nekünk Krisztusban önzetlenül segített, úgy nekünk is önzetlenül kell segítenünk a mi embertársunknak, ... és mindenkinek a másik számára mintegy Krisztussá kell lennie.

(In: Pröhle Károly (ford): *Luther Márton négy hitvallása*. Budapest, 1983, Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya 33. 35. 61.)

5 Fohászadás. <https://mek.oszk.hu/06200/06222/html/makolt180560008.html> (letöltve: 2020. augusztus 25.).

„Kelj fel, Uram!” – Luther kiátkozásának lépcsőfokai (1520)

A Luther elleni eretneknyomozás Brandenburgi Albert mainzi érsek¹ feljelentésére már 1517-ben elindult Rómában, ám 1518-ban lelassította az eljárást az a különös helyzet, hogy Bölcs Frigyes szász választófejedelem² néhány sajátos körülmény folytán kulcsszerephez jutott a császárválasztás bonyodalmaiban, ezért a pápáig menően mindenki igyekezett a kedvét keresni. A császárválasztás kihívásai, melyek 1518–1519-ben leállították a „Luther-ügy” folyamatát, V. Károly³ megválasztásával azután megszűntek, így a jogi eljárás kerekéi újra mozgásba lendültek. X. Leó pápa⁴ 1520 februárjában több szakértői bizottságot is összehívott az eretneknyomozás kánonjogi befejezésére. Ezek közül az egyiknek egy kiátkozással fenyegető bulla megfogalmazása volt a feladata. A szöveg elkészítése azonban csak lassan haladt, részben az átnézendő Luther-iratok tömege miatt, részben pedig éppen az az igény hátráltatta a munkát, hogy Luthert saját fegyverével, azaz írásbizonyítékokkal győzzék le. Különösen Thomas Caietanus bíboros,⁵ a munkacsoport legképzettebb tagja volt azon az állásponton, hogy a tételek addig szokásos egyszavas elvetése helyett (*damnamus*) minden kijelentést pontos idézetekkel támasszanak alá. Ez az eljárás, a bizonyítási kényszer bevezetése és az ellenfél érveinek kritikus vizsgálata új korszakot nyitott a hitviták történetében.

Johannes Eck (1486–1543), ingolstadti teológiai professzor mint a legtöbb Luther-művet olvasó szakértő szállította az idézeteket, míg a szerkesztés folyamatát Caietanus irányította. A végeredmény egy terjedelmes, 41 kijelentést kifogásoló szöveg lett, mely Caietanus intenciói ellenére végül mégsem differenciált a tévtanítások között,

az ellenfél érveinek kritikus vizsgálata új korszakot nyitott a hitviták történetében.

- 1 Albert, brandenburgi őrgróf (1490–1545), mainzi érsek, magdeburgi érsek, halberstadti püspök, választófejedelem (1514-től), I. Joachim választófejedelem öccse, a búcsúcédula-vita érintettje, humanista mecénás.
- 2 III. (Bölcs) Frigyes (Friedrich der Weise), szász választófejedelem (1463–1525), a wittenbergi egyetem alapítója (1502), jelentős ereklyegyűjtő, de halála előtt már két szín alatt vette magához a szentséget.
- 3 V. Károly (Habsburg), német-római császár (1500–1558), burgundi herceg, spanyol király (1516–1555) és német császár (1519–1556), tengerentúli birtokainak köszönhetően birodalmában nem nyugszik le a nap.
- 4 X. Leó (Giovanni de' Medici) (1475–1521), 1513-tól pápa, az V. lateráni zsinat befejezője, 1516-tól Franciaország szövetségese és a Habsburgok növekvő hatalmának ellenlábasa, a reformköveteléseknek sem teológiai, sem német belpolitikai súlyát nem ismerte fel.
- 5 Thomas Caietanus (de Vio) (1469–1534), Domonkos-rendi teológiai professzor, az V. lateráni zsinat résztvevője, 1517-től bíboros, Gaeta püspöke, pápai legátus 1518-ban Németországban és 1524-ben Magyarországon, előbbi minőségében hallgatta ki Augsburgban Luthert.

hanem mindet egységesen hamisnak, eretneknek és megbotránkoztatónak bélyegezte, bár ezek a minősítések mind-mind külön kánonjogi következményeket vontak volna maguk után. Luther nem is habozott utóbb erre az ellentmondásra rámutatni.⁶

A bullát 1520. június 15-i dátummal és a zsoltaórokól vett *Exsurge Domine* kezdőszavakkal adta ki a pápa.⁷ A bevezetés szokásos módon foglalja össze az előzményeket: Luther ellenállt a Rómába való idézésnek, a kifejezett pápai tilalom ellenére a zsinathoz fellebbezett, ami önmagában eretnek cselekedet. Ennek ellenére a Szentszék merő irgalomból a tévelygőnek nem a büntetését, hanem a megtérését kívánja, ezért hatvan napot biztosít számára tévelygési visszavonására. Ennek elteltével azonban hatályba lép a kiközösítő határozat.⁸

Jellemző a kúria tradicionalizmusára és szűk látókörére, hogy Luthert még mindig az ókori eretnekségek keretében helyezte el, és tévtanításának gyökerét a becsvágyban és a kapzsiságban, azaz a hírnév és vagyon iránti törekvésben vélte felfedezni. Mintha az ortodox tanítás megkérdőjelezői mindig csak egymás gondolatait másolnák,

mintha a teológiai fősodortól eltérők indítékai korról korra ugyanazok lennének!

a zsinathoz fellebbezett, ami önmagában eretnek cselekedet.

Sajátos kiindulópontot választottak a szerkesztők azzal, hogy bevezetőjükben a Német-római Császárság kérdésére is kitértek. A római álláspont szerint a *translatio imperii*, a római császári cím Németországra ruházása volt a jogi alapja annak, hogy különféle egyházi járulékok, adók és illetékek formájában évről évre óriási vagyon vándorolt Németföldről Rómába.⁹

A német birodalmi gyűléseken rendre tárgyalt sérelmek (*gravamina*) és a német humanisták röpiratai azonban ugyanezt a viszonyt egyszerű kiszipolyozásként írták le.¹⁰ A *translatio imperii*

6 „Az írnák abban a bullában, hogy az abban halomra hányt cikkek közül némelyek eretnekiek, némelyek tévesek, némelyek botrányosak, némelyek megtévelyítők, némelyek pedig a keresztyén fület bántók, szóval, hogy tulajdonképen ötfélék. Ámde annyira tétova, kárhuzatos és ravasz az észjárásuk, hogy nem is merték ama cikkeket világosan és beható alapossággal tárgyalni és értelmezni, hanem csak úgy vaktába végeznek az egész halommal úgy, hogy senkisé tudhatja meg, melyiket tartják hát eretnekinek vagy tévesnek, vagy botrányosnak vagy megtévelyítőnek avagy fülsértőnek és mégis elkárhuztatják azokat”. (Masznyik E. ford.) *Az Antikrisztus bullája ellen* (1520). In Masznyik Endre (szerk.): *D. Luther Márton művei. A reformáció négy százados fordulójának örömmünnepe és emlékezetére*. 2. köt. Budapest–Pozsony, 1905, Luther-Társaság, 288.

7 Magyarul Masznyik Endre fordításában olvasható: *LM* 2. köt. (6. jz.), 241–259; Mirbt, Carl – Aland, Kurt (szerk.): *Quellen zur Geschichte des Papsttums und des römischen Katholizismus*. 1. köt. 6. kiad. Tübingen, 1967, Mohr Siebeck, 504–513. 789. sz.; Denziger, Heinrich – Hünermann, Peter: *Hitvallások és az Egyház Tanítóhivatalának megnyilatkozásai*. Bányterenyé–Budapest, 2004, Örökmécs – Szent István Társulat, 1451–1492. sz. / Szent István kézikönyvek, 9/

8 A végleges kiközösítést a pápa 1521. január 3-án *Decet Romanum pontificem*... kezdőszavakkal adta végül ki.

9 *LM* 2. köt. (6. jz.), 243.

10 Ezeket a sérelmeket gyűjti össze *A német nemzet keresztyén nemességéhez* című 1520-as röpirat is: Csepregi Zoltán (szerk.): *Luther válogatott művei*. 2. köt. *Felelősség az egyházért*. Budapest, 2017, Luther Kiadó, 149–232.

elméletének felmelegítése az adott helyzetben taktikai hibának és politikai rövidlátásnak minősült, amely előre meghatározta a bulla kedvezőtlen német fogadtatását.

Éppen azzal adták ellenfelük kezébe a leghatásosabb fegyvert, hogy Luthert elsősorban Németországot fenyegető veszélyként mutatták be, aki innentől a németység védőjeként léphetett fel a pápai zsarnoksággal és kizsákmányolással szemben, és a búcsúkérdésben támadt hitvita összetett témáit kapásból visszavezethette az anyagi érdekeltség egyszerű, jól kommunikálható problémáira. A „szabadságharcos Luther” figurája a kúriának ebből a téves helyzetértékeléséből lépett elő, hogy azután mind a közvéleményben, mind a reformátor saját önképében

innentől a németység védőjeként léphetett fel a pápai zsarnoksággal és kizsákmányolással szemben

dominánsa legyen. Asztali beszélgetéseiben Luther később már a rómaiakat tönkreverő ókori germán hadvezér, Arminius¹¹ példájára is előszeretettel hivatkozik mint történelmi előképre.¹²

A kifogásolt 41 kijelentés elsősorban a búcsú és a gyónás gyakorlatára vonatkozott, különösen az úgynevezett elégtétel kérdésére. A megigazulásról szóló tanítását a wittenbergi professzor *A 95 tétel magyarázatában* (1518),¹³ majd a domonkos teológusokhoz és Eckhez intézett vitáiraiban, valamint tematikus *sermóiban* (1518–1519)¹⁴ folyamatosan továbbgondolta. Luther felfogásában az üdvösségnek az egyház által közvetített eszközei (a szentségek) egyre kevesebb szerephez jutottak az ítélő Isten előtt álló és Krisztus kegyelmében bízó bűnös ember helyzetében. Az intézményesült keresztyénséget képviselő római teológusok szemében ez viszont elfogadhatatlan megközelítés volt.

Természetesen a tisztítótűz tagadása¹⁵ sem hiányozhatott a listáról, de a legtöbb mondat a pápai¹⁶ és a zsinati¹⁷ hatalom kérdése körül forgott. A leginkább radikális (pl. a zsinat tévedhe-

11 Arminius (Hermann), legendás hírű cherusk fejedelem és hadvezér, aki Kr. u. 9-ben az egyesült germán seregekkel a teutoburgi csatában tönkreverte Quintilius Varus légióit.

12 Csepregi Zoltán (szerk.): *Luther válogatott művei*. 8. köt. *Asztali beszélgetések*. Budapest, 2014, Luther Kiadó, 501. 4182. sz.

13 Masznyik Endre (szerk.): *D. Luther Márton művei. A reformáció négy százados fordulójának örömnünnepére és emlékeztetésére*. 1. köt. Budapest–Pozsony, 1904, Luther-Társaság, 42–225.

14 Csepregi Zoltán (szerk.): *Luther válogatott művei*. 6. köt. *Prédikációk*. Budapest, 2015, Luther Kiadó, 79–84.92–99.

15 „A tisztító tüzet a Szent Szentírásból igazolni nem lehet.” (Masznyik E. ford.) Az új Eck-féle bulláról és hazugságokról, 1520. A pápa átokbullájával együtt. In *LM* 2. köt. (6. jz.), 248. 37. cikk. Vö. A tisztítótűz visszavonása (1530). In *LVM* 2. köt. (10. jz.), 517–546.

16 „Bizonyos dolog, hogy nem áll az egyház avagy a pápa hatalmában hitczikketek, sőt még erkölcsi életre vagy jó cselekedetekre vonatkozó törvényeket sem megállapítani.” (Masznyik E. ford.) *LM* 2. köt. (6. jz.), 247. 27. cikk.

17 „Szabadságunkban áll nekünk a zsinatok tekintélyét szóvá tenni és eljárásukkal szemben nyíltan állást foglalni, és azok tételeit megítélni és dacosan vallani mindazt, amit mi igaznak tartunk, akár elvetették azt a zsinatok vagy akár helyben hagyták.” (Masznyik E. ford.) *LM* 2. köt. (6. jz.), 247. 29. cikk.

A kifogásolt 41 kijelentés elsősorban a búcsú és a gyónás gyakorlatára vonatkozott

tetlenségét kétségbe vonó) kijelentések az akkor legfrissebb, az 1519-es lipcsei vitát utólag kommentáló iratokból származtak, melyeket Eck mint ezek címzettje kiválóan ismert.

A tévtanítások felsorolása után a bulla az engedelmesség és egyházfegyelem kérdését állította a középpontba: „Hogy e tévelygések láthatólag mely méteyes, mely botránys, mely csábos hatást gyakorolnak az együgyű és jó lelkekre és végre, hogy mely igen ellenkeznek a szeretettel és a szent római egyháznak, az összes hívők emez anyjának és a hit mesterének méltóságával, valamint a keresztyény fegyelem alapjával, vagyis az engedelmességgel, amely mindamaz erények kútfeje és forrása, amik nélkül bárki-nek hitelenségét könnyű szerrel bebizonyíthatjuk, – ez minden okos ember előtt nyilvánvaló dolog.”¹⁸

A kilátásba helyezett pápai átok (kiközösítés) egyrészt a hivatalvesztést és a bármely egyházi hivatalra való alkalmatlanságot mondta ki (az egyházi cselekményekben, így például egyházi temetésben való részesülés tilalma mellett), de a világi rendre nézve is tartalmazott előírást: a fejedelmi és városi hatóságok kötelesek ugyanis az eretnek ellen fellépni, a laikus hívek számára pedig tilos a tévelygéseknek akár hallgatása, akár olvasása. A fentebb mondottak fényében nyilvánvaló, hogy az utóbbi rendelkezések megvalósulatlanok maradtak. Kifogásolt kijelentéseiben Luther maga sem tartotta valami nagyra az egyházi átkot.¹⁹

A bulla befejező mondatai leginkább a pápa öngazolásaként²⁰ és önértelmezéseként olvashatóak: „Mi megoktattuk és megtanítottuk volna őt egészen tisztán aziránt is, hogy a szent pápák, a mi elődeink, akiket ő, minden fegyelmet lábbal tapodva, méltatlanul káromolt, a maguk jogtételeiben vagy rendeleteiben, amiket ő megtép és támad, sohasem tévedtek.”²¹

Kifogásolt kijelentéseiben Luther maga sem tartotta valami nagyra az egyházi átkot.

A „szent pápák, a mi elődeink” kifejezés a fenti idézetben zavarba ejtő. Bár a pápák hivatalos megjelölése minden korban „szentatya, őszentsége” volt, kanonizált szentté azonban csak a legkritikább esetben avatták őket. A bulla szövege azonban itt szándékosan összemosni látszik a két különböző kategóriát, a titulust és a vallási tisztet. Ugyanebbe az irányba mutat a gondolatmenetet záró Jeremiás-idézet: „Van balzsam, orvos is Gileádban.”²² A próféciában az „orvos” szó az Úrra vonatkozik, a bulla latin

18 *LM* 2. köt. (6. jz.), 248–249.

19 „Az átok csupán külső büntetés, és nem fosztja meg az embert az egyház közösleges lelki imájától.” (Masznyik E. ford.) *LM* 2. köt. (6. jz.), 247. 23. cikk.

20 „A mi pedig Mártont illeti, jószágos Isten, mit mulasztottunk el, mit el nem követtünk, mely atyai szeretettel próbáltuk meg, hogy őt eme tévelygésektől eltérítsük?!” (Masznyik E. ford.) *LM* 2. köt. (6. jz.), 252.

21 *LM* 2. köt. (6. jz.), 253.

22 „Mert, mint Jeremiás próféta 8, 22 mondja: Van balzsam, orvos is Gileádban?” (Masznyik E. ford.) *LM* 2. köt. (6. jz.), 253.

szövegében azonban a *medicus* egyértelműen Leó pápa eredeti családnevére utal (Medici) – mert mi más értelme is lenne ennek a távoli bibliai hivatkozásnak?! Mintha a pápa már nemcsak Szent Péter utóda és Krisztus helytartója lenne, hanem egyenesen azonosulni is kívánna velük!

Tekintettel a Németországban uralkodó Róma-ellenességre, a bulla németeket lenéző hangvétele és az itáliai kultúrfőlény gondolata ebben a befogadói közegben eleve kudarcra volt ítélve. Három héttel később azonban Leó még keményebb kifejezésekkel fejtette ki ugyanezt a szemléletet egy brevében, amit Bölcs Frigyeshez intézett. A kúria helyzetértékelésének egyetlen helyes pontja az volt, hogy felismerte: a „Luther-ügy” kimenetele a választófejedelem hozzáállásán múlik. Amíg ő kiáll a wittenbergi professzor mellett, addig nincs sem a birodalomban, sem azon kívül olyan egyházi vagy világi hatalmi tényező, amely megfékezhetné az eretnek tanítás terjedését. A pápa ezért július 8-i levelében teljes nehéztüzérségét latba vetette Frigyes meggyőzésére. Luthert dühöngő őrültknek nevezte, aki saját írásértelmezését minden egyetem, zsinat és pápa álláspontja fölé helyezi, s ezzel leront minden jó rendet, erkölcsöt és hagyományt. Leó felidézte Frigyes ünnepélyes ígéretét, amit az még 1518-ban Caietanus bíborosnak, a pápa követének tett a birodalmi gyűlésen, hogy amennyiben a Szentszék elítélné Luthert, ő sem pártfogolná őt tovább. Erre hivatkozva szólította őt fel a bulla kihirdetésére és foganatosítására.²³

Mind a bulla, mind a breve a hatalmi politika eszközei voltak, politikai érdekeket képviseltek, bármennyire is gyökerezett megfogalmazásuk a teológiai tradícióban. A politika manipulációs arzenáljához pedig kezdettől hozzátartozik az ellenségek kialakítása. A bulla ezen törekvése hallatlanul sikeresnek bizonyult, amennyiben az elítélt kijelentések 34. tételével máig tartóan el tudta hinteni a nyilvánosságban a reformáció és a török közötti szoros érdekszövetséget.²⁴ *Der Türk ist der Lutherischen Glück* – hangzott a XVI. században, és

a hobbitörténetek ma is hol a felekezeti megosztással magyarázzák az oszmán katonai sikereket, hol az oszmán fenyegetésnek tudják be, hogy a reformáció egyáltalán intézményesülni tudott Európában.

Luther *A 95 tétel magyarázatában* nevezte a törököt Isten fenyítő ostorának,²⁵ ezért szerinte a török háború helyett inkább bűnbánatra, megtérésre, imára és könyörgésre van szükség Isten

Mintha a pápa már nemcsak Szent Péter utóda és Krisztus helytartója lenne, hanem egyenesen azonosulni is kívánna velük!

teljes nehéztüzérségét latba vetette Frigyes meggyőzésére.

23 Kohnle, Armin: *Reichstag und Reformation: Kaiserliche und ständische Religionspolitik von den Anfängen der Causa Lutheri bis zum Nürnberger Religionsfrieden*. Gütersloh, 2001, GVH, 45–47. /Quellen und Forschungen zur Reformationsgeschichte. 72./

24 „A törökkel való háború és viaskodás szembeszállás Istennel, aki általuk a mi bűneinket ostorozza.” (Masznyik E. ford.) *LM* 2. köt. (6. jz.), 248. 34. cikk.

25 *LM* 1. köt. (13. jz.), 52; vö. Solyom Jenő: *Luther és Magyarország. A reformátor kapcsolata hazánkkal haláláig*. Budapest, 1933, Luther-Társaság, 82–89. /Luther-Tanulmányok, 2./ Reprint: Budapest, 1996, Magyarországi Luther Szövetség. /Magyar Luther Könyvek, 4./

irgalmáért. A bulla szerkesztői természetesen kiforgatták eredeti értelméből ezt a mondatot, amiről bárki meggyőződhet, aki a kérdéses idézet teljes szövegösszefüggését végigolvassa. Aból kiderül, hogy Luther egyáltalán nem ellenezte a katonai védekezést, sőt ezt keresztyéni kötelességnek tekintette, ehhez képest azonban mégis az őszinte önvizsgálatot és bűnbánatot helyezte az első helyre. Kérdés, mire gondoltak a bulla szerkesztői. Eck vitatechnikáját ismerve valószínű a tudatos manipuláció szándéka: ő ismerte a teljes szöveget és képes volt felfogni annak szerzői szándékát, hiszen iskolázottsága és kulturális szocializációja Lutherével azonos volt. A szövegalkotó bizottság olasz tagjairól, a többségről azonban ez már nem mondható el. Ők minden bizonnyal el is hitték, amit írtak, azaz hogy az eretnek Luther és a hitetlen szultán közösen törnek a keresztyénség romlására.

A hatalmi kérdés hangsúlyosan merül föl az írásmagyarázat és írásértelmezés kapcsán. Ki jogosult a Szentírás kötelező érvényű értelmezésére? A római felfogás szerint a szent hivatal. Ez közelebről Krisztus ígéretén alapul: „»én veletek vagyok minden napon a világ végezetéig«” (Mt 28,20),²⁶ és egy 1500 éves értelmezési folyamat eredményeit foglalja össze. Ebben éppúgy részt vettek a Szentlélektől ihletett teológusok (Ágoston, Jeromos, Tamás), mint az ő tanításai-

kat később igaznak elismerő zsinatok, és azután az ezt kötelező dogmaként kihirdető pápák. Mindennek háttérben az a meggyőződés állt, hogy a Szentírás szövege homályos ugyan, de Krisztus ígérete folytán, a Szentlélek segítsé-

Ki jogosult a Szentírás kötelező érvényű értelmezésére?

gével, a keresztyén közösség sok évszázados erőfeszítéseinek köszönhetően ez a homály fokozatosan eloszlatható, a szövegben tudatosan elrejtett titkok és misztériumok feltárhatóak. Luther „*sola scriptura*” és „*scriptura sui ipsius interpret*” elvei ezt a másfél ezer éves hagyományt az emberi kitalációk, közmegegyezések és önkényes rendelkezések szintjére fokozták le, míg ő ennek a helyére a saját értelmezését helyezte – római perspektívából nézve vakmerő göggel.

A bulla kiadásával a frontok végérvényesen megmerevedtek. Luther megerősödött meggyőződésében, hogy valóban a pápa az Antikrisztus, s ezzel utolsó önkorlátozó fenntartásaitól is megszabadult. 1520-ban gyors egymásutánban jelentek meg ún. reformátori iratai (elterjedt német megjelöléssel: *Hauptschriften*), *A jócselekedetekről*,²⁷ *A római pápaságról*,²⁸ *A német nemzet*

keresztyén nemességéhez,²⁹ *Az egyház babiloni fogsága*³⁰ és *A keresztyén ember szabadsága*.³¹ Az ellenoldal szemében viszont ugyanő lett az ördöggel cimboráló főeretnek.

A bulla kiadásával a frontok végérvényesen megmerevedtek.

26 Lásd még Jn 14,16; 16,13–15.

27 *LVM* 2. köt. (10. jz.), 17–100.

28 *LVM* 2. köt. (10. jz.), 101–147.

29 *LVM* 2. köt. (10. jz.), 149–232.

30 *LVM* 2. köt. (10. jz.), 233–338.

31 *LVM* 2. köt. (10. jz.), 339–377.

A reformátori iratokban Luther olyan témákat dolgozott ki, melyekre korábban, a búcsúvita sodrában vagy *sermóiban* csak utalt, vagy melyeket szándékosan került meg, a jövőre halasztva őket. Ezekből a részletekből egy csapásra kibontakozott egy alternatív hit- és egyházfelfogás, mely – mint a bulla szerkesztői is pontosan látták – egy új emberképen, bűnértelmezésen és megigazulástanon alapult.

Luther – Ágostonnal összhangban – elvitatja az ember szabad akaratát, jóra való képességét, és azt is kétségbe vonja, hogy az ember különös isteni kegyelemből legyen képes felülkerekedni az eredendő bűnön. Ez a negatív emberkép határozta meg aztán Luther kommunikációját egyházi méltóságokkal, fejedelmekkel, magas hivatalok képviselőivel is. Az ágostoni pesszimista antropológiának köszönhetően tudta egyenrangúként (*in Augenhöhe*) megszólítani a hagyományos hierarchiában felette álló személyeket: mint egyik kegyelemre szoruló bűnös ember a másikat.

Kérdés, hogy nyár elején milyen hírek jutottak el a „Luther-ügy” friss római fejleményeiről Szászországba, hiszen a bulláról talán csak júliusban szerzett Luther pontos tudomást.³² Június 7-én viszont már megfogant *A német nemzet keresztény nemességéhez* című írásának a terve: „Szándékom, hogy nyilvánosságra bocsátok egy írást Károly császárhoz és Németország egész nemességéhez a pápai szék zsarnoksága és gonoszága ellen.”³³ Három motivációs hullám – a vitapartnerek támadása, a barátok biztatása és a Szentszék részéről tett immár visszavonhatatlan intézkedések – 1520 nyarára ért össze és érlelte meg Lutherben „a német nemzet” megszólításának gondolatát.

A kézirat június folyamán készült el. Arra, hogy Luther barátait is bevonta koncepciója kialakításába, néhány levélváltás mellett abból következtethetünk, hogy a művet – német nemesség ide vagy oda – végül nem másnak, mint wittenbergi professzortársának, Nikolaus Amsdorfnak³⁴ ajánlotta. Július 20-án már zajlott a nyomtatás, mint azt egy Wenceslaus Linknek³⁵ Nürnbergbe írt levélből megtudjuk: „Kiadás alatt van német nyelven írott könyvem a pápa ellen az egyház reformálása ügyében, melyet Németország egész nemességéhez intézek. Nagyon bántani fogja ez Rómát, mert nyilvánosságra hozom benne istentelen mesterkedéseit és erőszakos hatalmaskodását.”³⁶

Ezekből a részletekből

egy csapásra kibontakozott egy alternatív hit- és egyházfelfogás

32 Csepregi Zoltán (szerk.): *Luther válogatott művei*. 7. köt. *Levelek*. Budapest, 2013, Luther Kiadó, 182. 310. sz.

33 Márton J. ford. *LVM* 7. köt. (32. jz.), 178. 297. sz.

34 Nicolaus von Amsdorf (Amsdorff) (1483–1565), 1511-től wittenbergi professzor, 1524-től magdeburgi szuperintendens, 1541-től Naumburg evangélikus püspöke, 1547-től eisenachi szuperintendens, teológiai vitákban még Luthernél is konokabban ragaszkodik az evangélikus állásponthez.

35 Wenceslaus Link (Linck) (1483–1547), ágostonos szerzetes, majd prior Wittenbergben, 1520–1522-ben tartományi vikárius, kilép a rendből, 1523-tól Altenburg, 1525-től Nürnberg evangélikus prédikátora.

36 Márton J. ford. *LVM* 7. köt. (32. jz.), 185. 314. sz.

Luther a középkorban és a zsinati mozgalomban gyakran vitatott kérdést, az egyházi és a világi hatalom viszonyát veszi újra elő, és William Occam (†1347) véleményére támaszkodva abból indul ki, hogy ha a két hatalom közül az egyik képtelen volna betölteni hivatását, akkor a másiknak kell segítségére sietnie.

A könyv címét („nemességhez”) nem szabad félreértenünk. Szó sincs róla, hogy a tartományi nemességet, az ún. lovagi réteget szólítaná meg Luther. A császárhoz intézett ajánlás, valamint a mű szövegében gyakori felsorolások jelzik,³⁷ hogy a szerző az egész világi rendet szem előtt tartja, a császártól a városi polgárokig mindenkit, aki felelősséget visel a társadalmi rend fenn-tartásáért, így bármelyik szinten (birodalom, tartományok, uradalmak, városok) világi felsőség-nek minősül. Lehetett ugyan a cím ebből a szempontból pontatlan, ám az irat minden olvasója

tisztában volt vele, kitől várja Luther a keresz-tyénség állapotának megjavítását: a laikusoktól.

Következő művét Luther *A német nemzet keresztény nemességéhez* címzett röpirata végén jelentette be: „Csak rajta! Tudok én még egy más nótát is Rómáról és hadáról. Ha viszket a

a szerző az egész világi rendet szem előtt tartja, a császártól a városi polgárokig mindenkit

fülük, hát elénekelem azt is neki s még harsányabb hangon.”³⁸ Luther augusztus elején kezdett a téma feldolgozásába, de a mű címét csak augusztus 31-én jelenti be Georg Spalatinnak³⁹ e szavakkal: „Az egyház fogságáról írott könyv még nincs teljesen kinyomtatva, majd utána-nézek.”⁴⁰ A megjelenést végül október 3-i levelében ígéri október 6-ára: „Az egyház babiloni fogságáról szóló mű szombatra elkészül. Meg fogom neked küldeni.”⁴¹

A mű címéül választott metaforát, *Az egyház babiloni fogságát* Luther már korábban is alkal-mazta Rómára és a pápaságra,⁴² s most azt fejtí ki vele, hogy a szentségek sínylődnék keserű fogságban, és a keresztyénség van megfosztva az őt illető szabadságtól. Erről a témáról most azonban csak „előjátékot” ad közre, hogy ellenfeleinek alkalmat kínáljon a válaszra.⁴³

37 Például *LVM* 2. köt. (10. jz.), 173: fejedelmek és nemesség; 216: császár és fejedelmek; 223: fejedelmek és városi tanács; 229: császár, fejedelmek, urak és városok.

38 Masznyik E. ford. *LVM* 2. köt. (10. jz.), 231.

39 Georg Spalatin (Burkhard) (1482–1545), német humanista, Bölcs Frigyes titkára és könyvtárosa, történetíró-ja, gyermekeinek nevelője, majd udvari prédikátora Wittenbergben, lelkész és szuperintendens Altenburgban, Luther műveinek fordítója.

40 Márton J. ford. *LVM* 7. köt. (32. jz.), 191. 333. sz.

41 Márton J. ford. *LVM* 7. köt. (32. jz.), 193. 340. sz.

42 *LVM* 7. köt. (32. jz.), 140. 152. sz.; *Resolutio Lutheriana super propositione XIII. de potestate papae* (1519). In Luther, Martin: *Werke. Kritische Gesamtausgabe („Weimarer Ausgabe“)*. 2. köt. Weimar, 1884, Böhlau, 215.

43 *LVM* 2. köt. (10. jz.), 337.

Ahogy a nemességnek szóló irat teológiai üzenetét (az aktuális politikai program kifejtése mellett) a minden hívő egyetemes papságának tételében lehet összefoglalni, úgy a *Az egyház babiloni fogsága* című irat szentségtanában is az egyházi rendről mondott tanítás volt a leginkább következményekkel terhes. Luther gondolatmenetéből egyrészt levezethető volt az egyháznak mint közösségnek az újjászervezése, a szabad lelkészválasztás joga, a bibliaolvasás széleskörű elterjedése, másrészt egy új lelkészi hivatás megszületése és a teológiai képzés reformja is. Hosszabb távon pedig erre a tételre vezethető vissza a hit személyessé válása is: ki-ki közvetlenül Isten előtt áll, imában megszólíthatja, közvetítő nélkül vallhatja meg neki bűneit, és kaphat tőle (ugyancsak ígében vagy imában) vigasztalást.

A műre adott óhitű válaszok jelzik, hogy Luther a középkori szentségfelfogás kritikájával – a visszaélések széles körben tárgyalt bíráltságán túl – a legtöbb kortárs szemében az egyháznak, azaz az üdvösséget a szentségeken keresztül közvetítő intézménynek a lényegét kérdőjelezte meg. Az evangéliumi mozgalom számára viszont az itt összefoglalt tanítás (benne még a gyónással mint harmadik szentséggel) iránymutató maradt az első tartós összegzésekig: a két káté és az ágostai hitvallás megszövegezéséig.

Fentebb utaltam rá, hogy a Szentszék elsősorban téves helyzetértékelése miatt vallott kudarcot a „Luther-ügyben”. Ezt a stratégiai tévedést azonban további olyan taktikai hibák is tetézték, mint például az akciók összehangolatlansága. A XVI. századi római kúriát nem szabad hatékony államgépezetnek tekintenünk, bármennyire volt is centralizált, hierarchikus szervezet. Amilyen sokszínű, plurális képződmény volt a késő középkori egyház, ugyanilyen ellentmondásos, egyszerre mindenkinek megfelelni igyekvő, rivalizálással, intrikákkal és lobbizással terhelt hivatal volt annak római erőközpontja. Az 1517-et követő irodalmi vitákban még elsősorban a domonkosok és a ferencesek versenyeztek egymással, melyikük képviselője tudja tédre kényszeríteni Luthert, a nagy médiavisszhang azután csakhamar a humanista karrierlovagokat is bevonzotta ugyanerre a versenytérre.

A bulla kiadását követő fél évben iskolapéldáját látjuk a párhuzamos, egymással versengő, egymás hatását lerontó diplomáciai akcióknak: Johannes Eck, Girolamo Aleandro (1480–1542) és Karl von Miltitz⁴⁴ németországi misszióinak. És ami a legrosszabb, egyikük sem saját szakállára,

erre a tételre *vezethető vissza a hit személyessé válása is: ki-ki közvetlenül Isten előtt áll*

a Szentszék *elsősorban téves helyzetértékelése miatt vallott kudarcot a „Luther-ügyben”.*

44 Miltitz, Karl von (†1529), szász származású pápai diplomata, 1518-ban az arany rózsával igyekszik elérni Luther kiadatását, 1519-ben pedig a császárságot kínálja föl Bölcs Frigyesnek, három személyes tárgyaláson (1519–1520) hallgatási ígéretet csikar ki Luthertől, küldetesei főleg időhúzásul szolgálnak a császárválasztás bizonytalanságai közepette.

partizánakcióként cselekedett, hanem mindhárman pápai megbízással és felhatalmazással próbáltak eredményt felmutatni a „Luther-ügyben”.

Eck, mint aki hármójuk közül legkorábban vett részt a folyamatban, és aki a bulla szerkesztőbizottságának egyetlen német tagja volt, mindenképp meg akarta őrizni pozícióját Rómában mint első számú Luther-szakértő, és korábbi kapcsolatrendszerét kihasználva a német egyetemeket és a német egyházfejedelmeket házalta végig a bulla példányaival. Erre a körútra Luther előbb *Az Eck-féle bullákról* című irattal⁴⁵ reagált, azt sejtetve, hogy valódi bulla hiányában Eck, aki egyszerre elárulója hazájának és az evangéliumi igazságnak, hamisítványokkal traktálja honfitársait. Valódi motívumait Spalatinnal szemben fedte fel október 11-én: „Megjött végre a római bulla! Eck hozta. A mieink bővebben írnak majd róla a fejedelemnek. Én megvetéssel fogadom, és már azon vagyok, hogy megtámadjam mint istentelen, hazug s minden betűjében Ecktől származó művet. [...]

De egyelőre még úgy fogok beszélni erről a bulláról, a pápa nevének mellőzésével, mintha koholt, nem hiteles irat volna, habár meg vagyok győződve, hogy hiteles és hogy igazában tőlük való. [...]

[...] Azt sem tudnám megmondani, milyen álláspontot foglaljon el a fejedelem. Legjobbnak gondolnám, ha úgy tettetné magát, mintha semmiről sem tudna. Mert Lipcsében és másutt mindenfelé megvetik Ecket bullájával együtt, úgyhogy attól tartok, hogy a bulla csak jelentőségre tenne szert, ha mi túlságosan aggodalmaskodnánk és izgatottak volnánk miatta, holott egyébként magától összeomlanék és feledésbe merülne. Küldök belőle egy példányt: hadd lássad a római szörnyűségeket.”⁴⁶

Majd mikor őszre már hiteles információk jutottak el Wittenbergbe a bulla kiadásáról, *Az Antikrisztus bullája ellen* című újabb Luther-irat⁴⁷ már nemcsak Ecket, hanem az egész római adminisztrációt vette célkeresztbe. November elején így ír Luther Spalatinnak: „Kiadtam a latin Antibullát: itt küldöm. Nyomják már német nyelven is. [...]

Én az ügy méltatlan volta miatt kénytelen voltam röviden írni. Olyan kínos nekem a sátáni bulla, hogy majdnem teljesen elnémultam. [...] De mit mondjak: lever engem a legistentelenebb káromlásoknak sokasága abban a bullában, és ezt senki figyelembe nem veszi. [...]

[...] Úgy látom, hogy ez a békétlen bulla olyan lázadást fog kelteni, ami éppen illik a római kúria tisztéhez. [...]

[...]

Az erfurti egyetem Eck parancsoló felszólítása ellenére sem fogadta el a bullát azon kifogással, hogy nem adták át a törvényes formák közt.⁴⁸ Hasonló okból utasította őt el a bambergi

45 *Az Eck-féle bullákról* (1520). In *LM* 2. köt. (6. jz.), 263–276.

46 Márton J. – Virág J. ford. *LVM* 7. köt. (32. jz.), 194. 341. sz.

47 *Az Antikrisztus bullája ellen* (1520). In *LM* 2. köt. (6. jz.), 285–301.

48 Vö. *LVM* 7. köt. (32. jz.), 208. 353. sz.: „Mi úgy tartjuk, hogy nem jogszerűen hirdették ki és kézbesítették nekünk a bullát.” (Márton J. ford.)

püspök is. Az erfurti fiatalok fegyveresen körülfogták Ecket, és a kinyomtatott bullát darabokra tépve a vízbe dobták. Mert igazában bulla, vagyis hólyag.⁴⁹

Aleandro humanista műveltsége Melanchthonéval vetekedett, kiváló hebraista és grécista, tehetséges szónok volt, ráadásul korábban már több évet töltött német földön is, kiismerve az ottani viszonyokat. A bulla kiadásakor éppen a vatikáni könyvtárat igazgatta, de a pápai diplomácia nem nélkülözhetette rendkívüli képességeit és ismereteit, így július 16-án (egy hónappal a bulla aláírása után) meg is kapta megbízólevelét mint a császárhoz küldött nuncius. A követi utasítás szerint még ha Luther visszavonná is a megadott határidőig kifogásolt nézeteit, mégsem kerülhet el, hogy személyesen jelenjék meg Rómában, a császárnak legalábbis ezt kell garantálnia. Aleandrónak több helyütt könyvégetést is sikerült elérnie.⁵⁰

Ezzel a kérlelhetetlen hangvétellel teljesen ellentétes volt a Szászországba küldött Karl von Miltitz pápai kamarás megbízatása. Miltitz 1520 őszén már két éve működött közvetítőként a „Luther-ügy” szereplői között, fáradhatatlanul, ám politikailag súlytalanul.⁵¹ 1518-ban a pápa nevében kínálta fel a császári koronát Bölcs Frigyesnek, 1519-ben pedig az írásbeli hitvitában ért el egy kérészerűtű fegyverszünetet. Az *Exsurge Domine...* bullával és még inkább annak Johannes Eck által megkezdett németországi kihirdetésével azonban addigi diplomáciai erőfeszítéseit végleges kudarc fenyegette.⁵²

Egy utolsó kétségbeesett kísérletet tett, amikor október 12-én találkozott Lutherrel és Melanchthonnal Lichtenburgban,⁵³ ahol rábeszélte Luthert, hogy írjon egy levelet és ajánljon egy művet X. Leó pápának.⁵⁴ Azt kellett volna ezzel kifejeznie és demonstrálnia, hogy a pápa személyét soha nem állt szándékában támadni, csak ellenfelei sodorták őt ebbe a kényelmetlen helyzetbe, s csak ők állították őt ilyen hamis fénybe. A felelősséget az egész konfliktus elmérgesedéséért Eckre kellene hártania: „Ősz-

Azt kellett volna ezzel kifejeznie és demonstrálnia, hogy a pápa személyét soha nem állt szándékában támadni

49 Márton J. ford. *LVM* 7. köt. (32. jz.), 205–206. 351. sz. Vö. *LVM* 8. köt. (12. jz.), 430. 3712. sz.

50 Müller, Gerhard: *Causa Reformationis. Beiträge zur Reformationsgeschichte und zur Theologie Martin Luthers – zum 60. Geburtstag des Autors.* Maron, Gottfried – Seebaß, Gottfried (szerk.). Gütersloh, 1989, GVH, 79–110.237–303.

51 Virág Jenő: *Dr. Luther Márton önmagáról.* Budapest, 1937, Országos Luther Szövetség; 7. kiad. Budapest, 2006, Ordass Lajos Baráti Kör, 114–120; *LVM* 8. köt. (12. jz.), 93. 156. sz.; 197. 1203. sz.; 366. 3413. sz.; 602–603. 5375c sz.; 666. 6052. sz.

52 Vö. *LVM* 7. köt. (32. jz.), 192. 340. sz.: „Még eddig ezt [a pápa kiengesztelését] meg nem tettem, de nem is fogom már megtenni, amióta köztudomású lett, hogy Eck készen tartogat ellenem Lipszében egy bullát és szörnyű fenyegetéseket.” (Márton J. ford.)

53 *LVM* 7. köt. (32. jz.), 194–196. 341–342. sz.

54 „Végül, hogy ne üres kézzel járuljak színed elé, Szentatyám, magammal hozom ezt a neked szóló ajánlással kiadott értekezésemet, mint egy előhírnökét a megköendő békének és a jó reménységnek” – szólnak majd az ajánló sorok. (Masznyik E. – Pröhle K. – Virág J. ford.) *LVM* 7. köt. (32. jz.), 204. 343. sz.

szejöttünk Lichtenburgban, [...] Karl von Miltitz úr meg én, s az alapon, amit tőle hallottam, nagy reménységgel megállapodtunk, hogy én a pápához levelet intézek mindkét nyelven, ajánlásképpen valamely munkácskámhoz, amelyben elmondom a történetemet, hogy nem volt soha szándékom az ő személyét megtámadni, minden felelősséget Eck nyakába varrva.”⁵⁵

A pápának szóló levél⁵⁶ tartalmilag ellentmondásosnak tűnhet, mert benne Luthernek Leó pápa iránti barátságos, sőt alázatos gesztusai, a római kúria elleni éles kirohanásokkal keverednek. *A keresztény ember szabadsága* című, pápának ajánlott értekezéssel együtt szemlélve azonban a helyükre kerülnek ezek a részletek. A levélre is alkalmazni kell ugyanis Luther paradox megfogalmazású tételét: a keresztény ember hitben mindenkitől szabad, de szeretetben mindenkinek szolgája.⁵⁷ Ennek az elvnek az első gyakorlati megvalósítását Luther éppen Leó pápán mutatja be, akinek hitben ugyan nincs alávetve, de szeretetből önként, szívesen szolgál neki.⁵⁸

A művet szeptember 6-ra kellett visszatárolni, mintha az már a bulla szeptember 21-i meissenai kihirdetése előtt keletkezett volna. Luther megírta a latin levelet a pápának, majd *A keresztény ember szabadsága* című művet, de párhuzamosan dolgozott mindkét szöveg kivonatos német fordításán is. Bár Luther a választófejedelem határozott utasítására egyértelműen telje-

sítette Miltitz kívánságát, a tépelődve fogalmazott levél (és értekezés) végül mégsem a pápai kamarás szája íze szerint született meg. Nem is váltotta ki a várt hatást.

A miltitzi békemisszió csak átmeneti epizóddá maradt a két oldal szembenállása során. Van-

nak, akik egyszerű időnyerési kísérletnek értelmezik akár a Szentszék, akár a szász választófejedelem érdekében. Az egymást követő könyvégetések azonban (Aleandro Leuvenben, Kölnben és Mainzban, Eck pedig Ingolstadtban égette meg október–november folyamán Luther műveit), már a reformátor részéről is határozott válaszlépéseket igényeltek.

1520 novemberében Luther megismételte közjegyzővel hitelesített fellebbezését a pápával szemben a zsinathoz, és két nyelven, latinul és németül meg is jelentette.⁵⁹ A nagy érdeklődésről tanúskodik, hogy az év végéig tartó néhány hét alatt a német változatot hatszor nyomták újra. A

Luther – megismételte közjegyzővel hitelesített fellebbezését a pápával szemben a zsinathoz.

55 Strop L. ford. *LVM* 7. köt. (32. jz.), 195–196. 342. sz.

56 *LVM* 7. köt. (32. jz.), 196–204. 343. sz.

57 *LVM* 2. köt. (10. jz.), 346.

58 Hamm, Berndt: Freiheit vom Papst – Seelsorge am Papst. Luthers Traktat „Von der Freiheit eines Christenmenschen” und das Widmungsschreiben an Papst Leo X.: eine kompositorische Einheit. *Lutherjahrbuch*, 2007. 113–132; Hamm, Berndt: *Der frühe Luther. Etappen reformatorischer Neuorientierung*. Tübingen, 2010, Mohr Siebeck, 183–199.

59 Luther, Martin: *Werke. Kritische Gesamtausgabe („Weimarer Ausgabe“)*. 7. köt. Weimar, 1897, Böhlau, 74–90.

1518-as első fellebbezésével szemben,⁶⁰ mely még a „jó pápa, rossz bíborosok” fikcióból indult ki, a megismételt fellebbezés már istentelen zsarnoknak titulálja X. Leót.

Ugyancsak a választófejedelem határozott utasítására született meg a bullában kifogásolt 41 cikk érvekkel való alátámasztása, az *Assertio*, azaz *Luther Márton X. Leó legújabb bullájában elítélt összes cikkének megerősítése*.⁶¹ Az *Antikrisztus bullája ellen* című művében Luther ugyanis csak néhány megtámadott kijelentését védte meg, Bölcs Frigyes azonban nem szeretett volna támadási felületet hagyni az ellenfeleknek, ezért teljes védőiratot kívánt.⁶² A könyv ajánlása december 1-jén kelt,⁶³ és az év végén vagy 1521 legelején hagyta el a nyomdát.⁶⁴

Annak ellenére, hogy itt olyan kijelentések mellett kellett Luthernek érvelnie, melyeket évekkorábban, teológiai éréseinek egy korábbi szakaszában tett, és ezért a szöveg nem mentes időközben már meghaladott álláspontok megismétlésétől, az *Assertio* mégis jelentős teológiai teljesítményt képvisel talán azért, mert szerzője itt már teljesen szabadon fejthette ki gondolatait anélkül, hogy tekintettel kellett volna lennie bárki érzékenységre vagy a mondatok lehetséges következményeire. Fentebb említettem, hogy a „Luther-ügy” rejtett agendája a bibliaértelmezés hatalmáról szól, és az *Assertio* éppen ebben a kérdésben nyilvánul meg a legerőteljesebben. Nem véletlen, hogy pont ebből a szövegből származik a *scriptura sui ipsius interpres* („a Szentírás önmaga értelmezője”) szállóige.⁶⁵

A fesztelen fogalmazásra jó példa lehet az, amit Luther a bulla 30., Husz Jánossal (†1415) foglalkozó pontjára⁶⁶ válaszol: „Tévedtem, és visszavontam ezt a cikkelyt és újra visszavonom. Éspedig azért, mivel azt mondtam, hogy Husz János néhány cikkelye evangéliumi. Ezért most így mondom: Husz Jánosnak nem néhány, hanem minden cikkelye, amelyeket Konstanzban az Antikrisztus és apostolai elítéltek a Sátán ama zsinagógájában, amely a legbűnösebb szofistákból tevődött össze. És szabadon belevágom a képedbe, Isten legszentebb helytartója, hogy mindaz, ami Husz Jánostól el van ítélve, evangéliumi és keresztényi, viszont mindaz, ami a tiéd, mindenestül istentelen és ördögi. Nézd, itt van a visszavonás, amit a bullád követelt. Mi többet akarsz? Akik huszítanak neveznek engem, nem teszik jogosan. Mert ő nem úgy gondolkodik, mint én. Sokkal inkább: ha ő eretnek volt, akkor én

a „Luther-ügy” rejtett agendája
a bibliaértelmezés hatalmáról szól,

60 *LVM* 7. köt. (32. jz.), 126–131. 114+ sz.

61 *WA* 7. köt. (59. jz.), 94–151.

62 „A mi fejedelmünk, amilyen okosan és hűségesen, éppoly állhatatosan is jár el. Az ő parancsára adom ki e tételeket mindkét nyelven.” (Márton J. ford.) *LVM* 7. köt. (32. jz.), 220. 376. sz.

63 *LVM* 7. köt. (32. jz.), 209–210. 356. sz.

64 A német változat 1521 márciusára készült el: *LVM* 7. köt. (32. jz.), 222. 378. sz.

65 *WA* 7. köt. (59. jz.), 97.

66 *LM* 2. köt. (6. jz.), 247–248.

tízszer inkább vagyok eretnek, mivel messze csekélyebbet és kisebbet mondott, amikor elkezdte mintegy felfedni az igazság világosságát.”⁶⁷

De ezek csupán szavak, és ahogy a közmondás tartja, „a tettek beszélnek”, a wittenbergi válaszlépések kétségkívül leghatásosabbika pedig az volt, mely véglegessé tette a szakítást Rómával, és melyről maga a főszereplő még aznap az esemény drámaiságának teljes tudatában barátjának, Spalatinnak így számolt be: „Az 1520. esztendő december havának tizedikén kilenc órakor Wittenbergben a keleti kapunál, a Szent Kereszt-kápolna mellett megégettük a pápa

minden könyvét, mégpedig a *Decretumot*, a dekretálisokat, a *Liber Sextust*, a *Clementinát*, az *Extravagansokat*, X. Leó utolsó bulláját, továbbá a *Summa Angelicát*, valamint Ecknek művét, a *Chrysopassust* és ugyancsak ezen szerzőnek és Emsernek egyéb műveit, és még egynémely

láthatják, hogy nem valami nagy dolog elégetni a könyveket, melyeket megcáfolni nem bírnak.

más könyvet, amit egyesek odahordtak. Úgyhogy azok a pápista gyűjtogatók láthatják, hogy nem valami nagy dolog elégetni a könyveket, melyeket megcáfolni nem bírnak. Ez az újság.”⁶⁸

Luther Márton: A római pápaságról 1520.

Amint a római egyességbe való tartozás nem tesz keresztyénekké, úgy nem tesz eretnekké, sem pogánnyá az ezen egyességen kívül maradás sem. És szeretném látni, ki cáfolja ezt meg! Mert ami feltétlenül szükséges, az teszi a keresztyént. ...

Azok a jegyek pedig, amikről külsőképpen megismerhetjük, hol van ilyen egyház a világon, a keresztség, az úrvacsora és az evangéliom, nem pedig Róma, s e vagy ama hely. Mert ahol keresztség és evangéliom van, ott senki se kételkedjék, hogy szentek vannak, még ha mindjárt csecsemők volnának is azok.

(In: Dr. Masznyik Endre (ford.) Luther Márton: *Egyházreformáló iratok*, 2004, Aeternitas, 20. 29.)

67 Gromon A. ford. *WA* 7. köt. (59. jz.), 135.

68 Márton J. – Virág J. ford. *LVM* 7. köt. (32. jz.), 210–211. 361. sz. Ugyanerről részletesebben kicsit később: *A pápa könyveinek elégetéséről* (1520). In *LM* 2. köt. (6. jz.), 366–377. Lásd még *LVM* 8. köt. (12. jz.), 581. 5254. sz.

Ne vígy minket kísértésbe! Az olaszországi változásokra, avagy a nyelvészkedéstől a helyes istenképig

Kevés olyan állandó és mindennemű konfesszionális vitán felül álló eleme van a keresztyén hitgyakorlatnak, mint az Úrtól tanult imádság, a Miatyánk, amelyről elmondhatjuk, hogy felekezettől függetlenül minden istentiszteleti alkalmunknak, az ünnepi szertartásoknak és a hétköznapi áhítatoknak egyaránt nélkülözhetetlen része. Hazánkban is egy generáció nőtt már fel azóta, hogy a korábbi archaikus szöveget néhány ponton modernizáltuk, ráadásul úgy, hogy a történelmi keresztyén felekezetek közös munkája révén egységes fordítást alakítottunk ki, vagyis szó szerint ugyanazt a szöveget imádkozzák a hívek a római katolikus, a református, az evangélikus és egyéb közösségek templomaiban.

Minden bizonnyal ezért váltott ki megrökönyödést a közelmúltban az a hír, amely szerint – legalábbis a nem minden esetben egyházbarát bulvársajtó tálalása szerint – Ferenc pápa megváltoztatja a Miatyánk, pontosabban az imádság hatodik kérésének a szövegét, és a „ne vígy minket kísértésbe” formula helyett mostantól így hangzik majd a szöveg a római katolikus egyházban: „ne engedj minket kísértésbe esni”. Az ellenkezés természetes, bár mindjárt meg kell jegyeznünk, hogy nem pontosan erről van szó. Az Újszövetség szövegét nyilván egyetlen egyházi vezető sem tudja megváltoztatni. Esetünkben sem erre kell gondolni, hanem az olasz egyház által használt, tehát olasz nyelvű misekönyv szövegére. Ráadásul a változást nem is a pápa, hanem az olasz püspöki kar – természetesen számos tudós bevonásával – kezdeményezte, illetve fogadta el. Ezzel együtt a változtatás ténye valós, így az olasz nyelvű liturgiában mostantól – egészen pontosan 2020 húsvétjától – a korábban megszokott szöveg helyett egy új változatot használnak. Az új szöveg magyar fordításban így hangzik: „ne adj át minket a kísértésnek”, vagyis „ne engedj, hogy kísértésbe essünk”.

A változtatás ezzel együtt nem pusztán stiláris jellegű, és erre az illetékes egyházi vezetők fel is hívták a figyelmet. Érvelésük első hallásra megnyerőnek is tűnik: „Nem egyszerűen az élet valamilyen megpróbáltatásáról van itt tehát szó, hanem igazi kísértésekről. Valamiről vagy valakiről, aki arra ösztönöz, hogy rosszat tegyünk, vagy el akar választani az Istennel való közösségtől. Ezért helyes a kísértés kifejezés, és a kapcsolódó igének olyannak kell lennie, amely megérteti, hogy Istenünk olyan Isten, aki a segítségünkre siet, segít nekünk, hogy ne essünk kísértésbe. Nem olyan Isten, aki valamiképpen csapdát állít nekünk. Ez az elgondolás teljesen elfogadhatatlan.”¹

Az ellenkezés természetes,
bár mindjárt meg kell jegyeznünk, hogy nem pontosan erről van szó.

1 *Az olasz püspöki konferencia módosítást fogadott el a Miatyánk szövegében.* <https://www.magyarokurir.hu/kitekinto/az-olasz-puspoki-konferencia-modositast-fogadott-el-miatyank-szovegeben> (letöltve: 2020. augusztus 26.).

A probléma tehát nem nyelvi, hanem teológiai, és annak is az egyik legalapvetőbb vonatkozását, az istenképünk kérdését érinti. Elfogadjuk-e, hogy Isten nem feltétlenül a mi logikánk szerint cselekszik, és adott esetben – egy csak őáltala ismert cél érdekében – kiszolgáltatja az embert, sőt a benne hívő embert a rossznak, szenvedést mér rá, olyan helyzetbe hozza őt, amelyben akár meg is tántorodhat, elbukhat; vagy pedig ragaszkodunk ahhoz, hogy Isten minden esetben látható, érthető, általunk elfogadható módon végzi a munkáját a világban? Tényleg

elfogadhatatlan egy olyan Isten, aki titokzatos módon, elrejtetten, az ellenkező látszat alá bújva cselekszik?

istenképünk *kérdését érinti*

Nyelvi megközelítés

Az Úrtól tanult imádság három, közel egyidős szövegben maradt ránk. Ezek közül kettőt az Újszövetség tartalmaz, mégpedig Máté és Lukács evangéliuma (Mt 6,9–13; Lk 11,2–4). A harmadik szöveg a Biblián kívüli irodalomban, közelebbről a *Didakhé* című iratban olvasható, amely keletkezését tekintve szintén az újszövetségi kor végére, az I–II. század fordulójára datálható. Noha joggal feltételezhetjük, hogy az imádságot Jézus a saját anyanyelvén, vagyis arámul hagyta a tanítványaira, és a palesztinai zsidókeresztyén tradícióban így is maradt fenn, a három írott szöveg már görög nyelvű. Nem teljesen azonosak, ám csupán apró eltérések mutatkoznak közöttük: ezekre e helyen nincs módunk részletesen kitérni. A legjelentősebb különbség az, hogy Lukács szövege valamivel rövidebb, hiányzik belőle ugyanis az imádság harmadik és hetedik kérése. Ugyancsak hiányzik Lukácsnál a záró doxológia, amelyet azonban Máté evangéliumának is csak a későbbi másolataiban találunk meg. Hogy ezek a későbbi változatok – közülük a legrégebbi az V. századból való – mégis mennyire korai tradíciót őriznek, az mutatja, hogy a doxológia a *Didakhében* viszont már szerepel, minden bizonnyal a liturgikus gyakorlatban kikristályosodott elemeként a Jézustól áthagyományozódott szövegnek.

Az említett eltérések ellenére az általunk vizsgált rész, az imádság hatodik kérése mindhárom változatban betű szerint megegyezik: „[...] és ne vigy minket kísértésbe” (καὶ μὴ εἰσεῖν ἐγκησ ἡμᾶς εἰς πειρασμόν [kai mé eiszenenkész hémasz eisz peiraszmon]).

A napjainkban zajló vita a szövegben olvasható ige és főnév köré csoportosítható. Az εἰσφέρω (eiszferó) ige egyértelmű jelentéssel bír: 'bevisz, behoz, becipel'. Átvitt értelemben is használatos, ilyenkor a jelentése valóban lehet ez: 'belevisz, belesodor, belejuttat'. Továbbá

Lukács megőrzött egy jellegzetes görög fordulatot, amelyben az ige jelentése így adható vissza: 'előhozakodni valamivel' (ApCsel 17,20). Talán nem lenne túlzás ebben a jelzett kifejezést így értelmezni: 'bedobni valamilyen témát'.

az imádság *hatodik kérése mindhárom változatban betű szerint megegyezik:*

Ugyancsak egyértelmű a πειρασμός (peiraszmosz) főnév jelentése: 'próbatétel, megpróbáltatás, kísértés, rosszra való csábítás'. A szó takarhat semleges jelentésű fogalmat, de rendelkezhet pozitív vagy negatív tartalommal is. Pozitíval olyan értelemben, hogy valakinek a meg-

erősödését célzó megpróbáltatásról van szó, negatívvá pedig abban az esetben, ha valakinek az elcsábítására, a helyes úttól való eltérésére irányuló törekvést ír le.

A nyugati keresztyénség teológiai gondolkodását meghatározó középkor eleji latin bibliafordítás, a *Vulgata* szó szerint vette át az eredeti görög kifejezést. Jeromos így fordította az imádság vonatkozó részét: *et ne inducas nos in temptationem*. Az *inducere* tartalma megegyezik a görög εἰσφέρειω (eiszferó) ige jelentésével: ’bevisz, bevezet’.

A reneszánsz korban a különböző nemzeti fordítások is ennek megfelelően jártak el, akár a *Vulgátát*, akár az eredeti görög szöveget használták forrásként. Luther Újszövetség-fordításában ezt olvassuk: *und fure uns nicht ym versuchunge*. A XV. század első feléből származó, Moldvában megőrződött, ám a szerémségi Kamonc városára visszavezethető huszita vagy patarénus magyar bibliafordítás, a *Müncheni kódex* is a hagyományos fordítást tartalmazza – mai betűképpel írva –: „És ne vigy münket kísértetbe”. Ezzel szemben a következő évszázadban a lutheránus háttérű Sylvester János már értelmezi a szöveget, ráadásul nem is egyformán fordítja a két változatot. Máté evangéliumában így adja vissza a mondatot: „És ne hagyj münkököt kisirtetbe iutnunk”, míg a lukácsi szöveget így fordítja: „És ne iutass münkököt kisirtetbe”. Természetesen sejtelmünk sincs arról, hogy miféle teológiai vagy nyelvi megfontolások vezették a fordítót, illetve hogy mi az oka az eltérésnek, holott az eredeti görög szöveg betű szerint megegyezik. Mindenesetre fél évszázaddal később a kálvinista Károli Gáspár visszatér az általunk ismert formához: „[...] és ne vígy minket kísértetbe”. Ugyanígy jár el nem sokkal később a római katolikus Káldi György is. Ennek nyomán kijelenthetjük, hogy a magyar egyházi hagyományban valóban felekezettől függetlenül kialakult az egységes használata és értelmezése a szövegnek. Kivételt talán a Bokor-mozgalomhoz köthető Gromon András kevésbé elterjedt fordítása jelent, ám ő sem az ígét, hanem a főnevet adja vissza másképpen: „Ne vigyél bele minket próbatételbe...”

Az általunk vizsgált szöveg teljesebb megértéséhez azonban feltétlenül ki kell terjesztenünk az elemzésünket a folytatásra is, amely ugyan Lukács evangéliumából hiányzik, Máténál és a *Didakhében* azonban megint csak betű szerint megegyezik: „[...] de szabadíts meg a gonosztól” (ἀλλὰ ῥύσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ [alla rhüsai hémasz apo tu ponéru]). A korai magyar fordítások egyöntetűen a „de” kötőszóval kezdik ezt a mondatrészt, amely alapvetően ellentétes értelmű állításra enged következtetni az előző mondatrészhez képest. A görög ἀλλά (alla) azonban némileg árnyaltabb jelentéssel bír, mint ahogyan egyébként a régi magyar nyelvben is a „de” kötőszó. Az ἀλλά (alla) értelme egy megelőző mondatrészbeli tagadás után – esetünkben pedig ilyenről van szó – nem annyira ellentétes, mint inkább továbbvivő: ’hanem’. Így némileg oldódik a feszültség a két tagmondat között: arra kérjük Istent, hogy miközben titokzatos akaratával enged bennünket próbatételek alá vetni, őrizzen meg a gonosz ártó hatalmától.

a magyar egyházi hagyományban valóban felekezettől függetlenül kialakult az egységes használata és értelmezése a szövegnek.

Ehhez képest változtatták meg a szöveget egyik-másik nyelvterületen a közelmúltban. Franciaországban 2017 decemberétől római katolikus kezdeményezésre, ám a református és az evangélikus felekezetek liturgiájában is egységesen az új változatot vezették be, 2020 húsvétjától pedig az olasz római katolikusok is így jártak el. Mindkét nyelv az újlatin nyelvek közé tartozik, így természetes, hogy a régi változatban a latin *inducere* ige élt tovább: franciául *ne nous induis pas en tentation*, olaszul pedig *non ci indurre in tentazione*. Az új francia szöveg így hangzik: *ne nous laisse pas entre en tentation*, vagyis: 'ne engedd, hogy kísértésbe jussunk'. A mostani olasz változat pedig ez: *non abbandonarci alla tentazione*. Az *abandonare* ige jelentése: 'elhagyni, otthagyni', vagyis értelmileg ez is megfelel a francia változatnak. Az olaszok indoklása szerint az „*indurre* azonban azt jelenti, ösztönözni, hajtani valami felé, vagyis lényegében tenni annak érdekében, hogy valami megtörténjen. És furcsa, hogy Istennek ezt mondhatjuk: »ne ösztönözz arra, hogy kísértésbe essünk.«”² A változtatás oka tehát az, hogy Istennek semmiképpen sem akarnak aktív szerepet tulajdonítani az ember megkísértésében, csupán az attól való megóvásában.

A változtatás oka tehát az, hogy Istennek semmiképpen sem akarnak aktív szerepet tulajdonítani

Ismét jelezzük: nem nyelvi, hanem teológiai megfontolások állnak az olasz katolikusok liturgikus reformja mögött. A kérdés csak az, hogy valóban megfelel-e a Biblia tanításának az embert soha semmilyen kísértésnek ki nem szolgálható, abba őt semmiképpen bele nem hajtó

Isten képe, vagy valamiféle új, súlytalan istenkép előretelakodásával van dolgunk? Másképpen fogalmazva: nem lehet, hogy most éppen ez a tetszetősnek tűnő modernizálás jelenti a kereszténység számára a valódi kísértést?

Biblikus megközelítés

A Szentírás tanúságtétele egyértelmű a kísértéssel mint a gonoszra, az Istentől eltávolodó útra csábítással kapcsolatban: annak hátterében nem Isten, hanem az ördög áll. Ő az, aki bűnre csábítja az első emberpárt, azaz ráveszi őket arra, hogy vonják kétségbe Isten szavának igazát (1Móz 3,1–5). Megkísérti magát Jézust is (Mt 4,1–11). Kritikus órákban Jézus tanítványai sem kerülhetik el ezt: az ördög az, aki Júdásnak a szívébe sugallja (βεβληκότης [beblékotosz]),

a keresztyén ember számára mindig az a realitás, hogy az ördög fenyegeti őt:

hogy árulja el Jézust (Jn 13,2). Ugyancsak az utolsó vacsorán hangzik el Jézus komor intése nemcsak Simon Péter, de valamennyi apostol felé: „»Simon, Simon, íme, a Sátán kikért [ἐξήτησατο <exétészato>] titeket, hogy meg-

rostáljon, mint a búzát” (Lk 22,31). Sőt, a keresztyén ember számára mindig az a realitás, hogy az ördög fenyegeti őt: „Legyetek józanok, vigyázatok, mert ellenségetek, az ördög mint ordító oroszlán jár szerte, keresve, kit nyeljen el” (1Pt 5,8). Ebben a kontextusban az ördög az

² Az olasz püspöki konferencia... (1. jz).

ellenség, míg Isten a védelmező, akinél menedéket lel a benne bízó, az ördögtől megkísértett ember.

Azt is látjuk ugyanakkor, hogy Isten időnként próba alá veti a benne hívőket: „Mert megpróbált minket, Istenünk, megtisztítottál, mint az ezüstöt.” (Zsolt 66,10) A Sínai-hegyi szövetségnek is része az, hogy az Úr megpróbálja a választott népet (2Móz 20,20). A pusztai vándorlás maga is próbatétel volt, amelynek során Isten megvizsgálta Izráel népét, hogy mennyire tartja magát ehhez a szövetséghez (5Móz 8,2). A honfoglalás után kijelenti azt is, hogy az eddigiekén túl nem fog elűzni vagy elpusztítani több pogány népet Kánaán földjéről, hanem meghagyja őket Izráel környezetében, méghozzá kifejezetten próbatételként, hogy kiderüljön, „[v]ajon ragaszkodnak-e az Úr útjához, és azon járnak-e, ahogyan ragaszkodtak őseik; vagy pedig nem” (Bír 2,22). A keresztyén embernek, illetve az ő hitének is kipróbálnak, vagyis hitelesnek kell lennie (2Tim 2,15; 1Pt 1,7). Itt azonban a Miatyánkkal ellentétben nem a *πειρασμός* (peiraszmosz) szó, hanem a *δοκιμασία* (dokimaszia) kifejezéssel összefüggő szavakkal találkozunk; e kifejezés alapjelentése: 'vizsgálat, megvizsgálás'. Ellenben a hellenista zsidó kultúrkörben keletkezett, deuterokanonikus Judit könyvében a főszereplő a *πειράζω* (peirazó) igével tesz tanúságot Istennek az embert megpróbáló cselekvésének hasznosságáról, vagyis az Istentől érkező kísértés pozitív voltáról: „Ezért adjunk hálát az Úrnak, Istenünknek, aki próbára tesz [*πειράζει* <peirazei>] minket, éppúgy, mint atyáinkat.” (Jud 8,25) Ugyanígy ad hálát Pál is azért, hogy Isten azzal óvja őt az elbizakodottságtól, hogy szenvedéseknek veti alá (2Kor 12,7b). Másutt azt is elmondja – ismét a *πειρασμός* (peiraszmosz) főnevet használva –, hogy az Istentől próbatételként kapott kísértés nem haladja meg az ember erejét, vagyis nem az elbukására, hanem a fegyelmezésére irányul: „Aki tehát azt gondolja, hogy áll, vigyázzon, hogy el ne essék!” (1Kor 10,12) Mindez összecseng az ószövetségi bölcsességirodalom egyik alapvető kijelentésével, amely szerint az Istentől érkező próbatételek nem a rontásunkra, hanem a javunkra vannak: „Mert akit szeret az Úr, azt megdorgálja, de mint apa a fiát, akit kedvel.” (Péld 3,12)

Talán még tisztábban látunk akkor, ha megvizsgáljuk azt az újszövetségi szakaszt, amelyben egyszerre szerepelnek a *πειρασμός* (peiraszmosz) és a *δοκιμασία* (dokimaszia) szavak, illetve ezeknek a származékai. Jakab levelében olvassuk azt, hogy a kísértés valójában nem egyéb, mint a hit próbája annak érdekében, hogy az megerősödjék: „Teljes örömmel tartsátok, testvéreim, amikor különféle kísértésekbe [*πειρασμοῖς* <peiraszmoisz>] estek, tudván, hogy hitetek próbája [*τὸ δοκίμιον* <to dokimion>] állhatosságot eredményez.” (Jak 1,2–3) A kísértés mint Isten műve tehát próbatétel, ami a hívő embernek nyilván számos fáradságot és küzdelmet jelent, akár kétségbeesést is, ám végső soron a javát szolgálja. Profán párhuzammal akár az edzéshez is hasonlíthatnánk, amelynek a végeredménye a teljesítőképesség és az egészség fennmaradása, noha közben kemény próbatételt kell kiállnia a sportolónak. Ezt azonban Jakab is megkülönbözteti attól a fajta kísértéstől, amely el akar távolítani Istentől: „Senki se mondja, amikor kísértésbe jut

az Istentől érkező próbatételek
nem a rontásunkra, hanem a javunkra vannak:

[πειραζόμενος <peirazomenosz>]: az Isten kísért [πειράζομαι <peirazomai>] engem, mert az Isten a gonosztól nem kísérhető [ἀπειραστος <apeirasztosz>], és ő maga sem kísért [πειράζει <peirazei>] senkit a gonosszal.” (Jak 1,13) Ez ugyanis nem Isten szándékos terve az ember megrontására, kárhozatba taszítására, hanem éppen ellenkező irányból érkezik, vagyis az ördög által a szívünkbe ültetett bűnnek a gyümölcse: „Mert mindenki saját kívánságától vonzva és csalogtatva esik kísértésbe [πειράζεται <peirazetai>].” (Jak 1,14)

Isten pedig gyakran él is azzal a lehetőséggel, hogy próba, kísértés alá veti az embert. Már maga a bűneset elbeszélése is erről tanúskodik, hiszen látjuk, hogy milyen hatékony eszközei vannak Istennek arra, hogy távol tartsa az embert a tiltott fától: kerúbokkal és lángpallossal tudja védelmezni azt (1Móz 3,24). Mégsem ezt teszi, hanem „csupán” igéjével tiltja meg a fa gyümölcsének a megkóstolását (1Móz 2,16–17). Mintha szándékosan a kísértő kezére játszana, akinek végül sikerül is bűnbe vinnie az embert.

Hasonló próba alá veti az Úr Ábrahámot, mégpedig nem is egyszer. Gyermeket ígér neki, ám hosszú időn keresztül nem történik semmi: ez pedig arra sarkallja a már idős embert, hogy fia-

tal rabszolganőjének nemzzen fiút – ám ennek megtörténte után kiderül, hogy az a gyermek nem az ígéretben megjelölt utód (1Móz 15,4; 16,2–4; 17,16–21). A valódi utód, Izsák szüle-

Mintha szándékosan a kísértő kezére játszana

tése után Isten megint próba alá veti Ábrahámot, megparancsolva, hogy áldozza fel neki sokáig várt fiát (1Móz 22,1–18).

Nem kevésbé kemény kísértéssel találkozunk Jób történetében. Jób könyve tanító célzatú fiktív elbeszélés, amelyet azzal a szándékkal alkotott ismeretlen szerzője, hogy megcáfolja a korabeli bölcsességi teológia gondolkodásmódját, amely szerint a siker minden esetben az istenfélő ember jogos jutalma, míg a szenvedés a bűnösnek járó jogos büntetés. Ebben a történetben azonban az Úr megengedi a sátánnak, hogy verje meg bármilyen szenvedéssel az istenfélő Jób, hogy kiderüljön, az valóban egyedül Istenben bíz (Jób 1,12; 2,6). Isten tehát olyan módon kísérti meg a hívő embert, hogy kiszolgáltatja őt az ördögnek, vagyis mintegy partneréül hívja az ördögöt. Logikátlanak tűnik, pedig nem az, csupán azt kell megértenünk, hogy az ördög ebben az esetben sem önállóan, Isten vetélytársaként cselekszik, hanem még ő is Isten szolgálatában állva teszi azt, amit tesz, végeredményben az ő terveit megvalósítja.

az ördög ebben az esetben sem önállóan, Isten vetélytársaként cselekszik,

Ugyanezt látjuk az Újszövetségben, amikor Jézus megkísértésének történetét vizsgáljuk. Az elbeszélést három evangélium is megőrizte, és mindhárom egységesen állítja: Jézus a Szentlélek indítására ment a pusztába, hogy

megkísértse őt az ördög. Máté változatában a Lélek felvezeti, felviszi (ἀνήχθη [anékthé]) Jézust a pusztába, Lukácsnál ugyancsak vezeti, kalauzolja, irányítja (ἡγετο [égeto]), míg a valószínűleg legkorábbi szövegben, Márk evangéliumában egyszerűen kiűzi, kidobja (ἐκβάλλει [ekballei]), tulajdonképpen kiszolgáltatva őt a kísértőnek (Mt 4,1; Lk 4,1; Mk 1,12). Amiről tehát Jézus az utolsó vacsorán a tanítványainak beszélt, azt korábban ő maga is átélte.

Teológiai megközelítés

Azt tehát semmiképpen nem mondhatjuk, hogy Isten minden esetben csak segíti vagy igazolja a benne bízó embert. Sőt, igen gyakran veti őt próba alá, felhasználva ehhez nemcsak mindeféle, a szívünkben lévő gyengeséget vagy gonosz indulatot, de ha kell, magát az ördögöt is. Számos elterjedt, ám torz istenképpel szemben a valóság az, hogy Isten gyakran elrejtőzködik, és az ellenkező látszat alatt cselekszik. Abban az értelemben persze nem kísérti meg az embert, hogy szándékosan a kárhozatra akarná taszítani, minthogy ő „nem személyválogató” (ApCsel 10,34), hanem „azt akarja, hogy minden ember üdvözüljön, és eljusson az igazság megismerésére” (1Tim 2,4). Így persze máris léket kap a kettős predestináció tanítása, vagyis a kálvini teológiának az a feltételezése, miszerint „Isten

Isten gyakran elrejtőzködik, és az ellenkező látszat alatt cselekszik.

szabadon és ingyen kegyelemből, minden emberi tekintet nélkül öröktől fogva elrendelte vagy kiválasztotta azokat a szenteket, akiket üdvözíteni akar Krisztusban.”³ Isten nem a kárhozat, hanem éppenséggel az üdvösség céljából viszi kísértésbe, szolgáltatja ki az ördögnek az embert.

A Miatyánk hatodik kérésével kapcsolatos vita tehát olyannyira nem nyelvi, hanem teológiai jellegű, hogy magáról a helyes és helytelen istenképről szól. Valójában ez ugyanannak a vitának egy vetülete, amelyet Luther elnöklétével a németországi ágostonos rend teológusai folytattak 1518 áprilisában Heidelbergben, és amelynek során Luther világossá tette a különbséget a helyes és a helytelen teológia, vagyis a kereszt teológiája (*theologia crucis*) és a dicsőség teológiája (*theologia gloriae*) között. Kijelentette, hogy a valódi teológia az, amikor Istent nem az egyértelmű és nyilvánvaló, hanem az érthetetlen és elrejtett cselekvései alapján próbáljuk megismerni. Márpedig az ő tettei „még ha éktelenek és bajthozóaknak tűnnek is, a valóságban halhatatlan érdemek.”⁴

Minthogy Luther ezt nemcsak egyetemi előadásain, de amikor alkalmá nyílt rá, a wittenbergi szószéken is hirdette, érdemes részletesen beleolvasni egy 1516-os prédikációjába, amelyben Isten cselekedeteit magyarázza: „Hogy ezeket világosabban megértsük, meg kell tudni, hogy mi Isten műve. Semmi más, mint az igazságosság, a béke, a könyörületesség, az igazság, a szelídség, a jóság, az öröm és az üdv szerzése. Mivel igazságos, igaz, békés, jóságos, vidám, üdvös, szelíd, könyörületes lévén nem tud másként munkálkodni, mivel saját természete szerint így cselekszik. [...]

Íme, ehhez az ő saját művéhez [*opus proprium*] pedig nem képes eljutni, hacsak nem veszi maga mellé segítségül az idegen művét [*opus alienum*], amely természetével ellenkező [...] A

3 Szabadi B. – Szenci Csere P. – Erdős J. ford. A második helvét hitvallás. In *A Magyarországi Református Egyház hitvallási iratai. I. A heidelbergi káté. II. A második helvét hitvallás.* Budapest, 1999, A Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, 134.

4 Nagybozscai V. ford. Luther Márton: *Heidelbergi disputáció.* Budapest, 1999, Magyarországi Luther Szövetség, 18. old. /Magyar Luther Füzetek, 8./

hozzá nem illő munka pedig az, hogy bűnösökké, igaztalanokká, hazugokká, ártalmasokká, ostobákká, gonoszokká tesz. Nem azért, hogy valóban ilyenekké tegyen, hanem mert az emberek gőgjükben, noha ilyenek, annyira nem akarják ezt felismerni és elismerni, ezért Isten nagyobb vihart támaszt, sőt egyedül ezt a munkáját alkalmazza, hogy megmutassa: ők ilyenek, hogy azzá váljanak a saját szemükben, amik ők Isten szemében. Tehát mivel csak a nem igazakat tudja igazzá tenni, arra kényszerül, hogy a saját műve, a megigazítás előtt az idegen művet vigye végbe, és így bűnösökké tegyen.”⁵

Több mint egy évtizeddel később ennek megfelelően kerített sort Luther az általunk vizsgált szöveg, illetve a Miatyánk magyarázatára kátéjában. Ebben kijelenti, hogy az embert háromféle kísértés is éri, ugyanis a test (*Fleisch*), a világ (*Welt*) és az ördög (*Teuffel*) egyszerre állítja őt próba elé: „Mert testben élünk, és nyakunkon cipeljük az ó-embert, az nem marad veszteg, és állandóan ingerel minket erkölcstelenségre, restségre, mértéktelen evésre és ivásra,

fősvénységre és csalásra, hogy megtévesszük és megkárosítsuk felebarátunkat, egyszóval: mindenféle gonosz kívánságra, amely természetünk szerint tapad hozzánk [...] Azután itt van a világ is, amely szóval és cselekedettel

nyakunkon cipeljük az ó-embert, az nem marad veszteg, és állandóan ingerel minket

bántalmaz minket, haragra és türelmetlenségre ingerel. [...] Ezekhez csatlakozik az ördög is, uszít és tüzel mindenütt, de főként azzal foglalkozik, ami a lelkiismeretet és az egyházi ügyeket érinti, mégpedig azért, hogy Isten ígését és cselekedetét szélnek eresszük és megvessük”.⁶ Ezek a kísértések azért támadnak, hogy „minden órában segítségért kiáltunk és könyörgünk azért, hogy Isten ne engedjen minket ellankadni, elfáradni és visszaesni bűnbe, gyalázatba és hitelenségbe.”⁷ A kísértések azonban nem azért vannak, hogy tönkre tegyenek és a kárhozatba taszítsanak minket, hanem hogy felmérjük a valós helyzetünket, azaz az Isten kegyelmére való rászorultságunkat, és hozzá forduljunk a nyomorúság idején. Ennek megfelelően Luther így tárja fel a Miatyánk hatodik kérésének értelmét: „»Nem visz kísértésbe« tehát azt jelenti, hogy erőt és kitartást ad ellenállásra, de a kísértést nem távolítja el, és nem szünteti meg. A kísértést és a folgerjedést nem is kerülheti el senki sem, hiszen testben élünk és környékez az ördög. Nem is

erőt és kitartást ad ellenállásra, de a kísértést nem távolítja el, és nem szünteti meg.

lesz soha másképpen: kísértést kell elszenvend-nünk, sőt benne kell élnünk. Itt azonban azért könyörgünk, hogy bele ne bukjunk, és meg ne fulladjunk benne. Mert két nagyon különböző

5 Csozszánszky M. ford. Luther Márton: Sermo Szent Tamás napján Isten tetteiről. In Csepregi Zoltán (szerk.): *Luther válogatott művei*. 6. köt. *Prédikációk*. Budapest, 2015, Luther Kiadó, 49–50.

6 Pröhle K. ford. Luther Márton: A nagy káté. In *Luther Márton négy hitvallása. A keresztyén ember szabadságáról, A kis káté, A nagy káté, A keresztyén hit főtételei*. Budapest, 1983, A Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, 227.

7 Pröhle K. ford. Luther: *A nagy káté...* (6. jz.), 227.

dolog: kísértést elszenvedni [*anfechtung fuelen*] és beleegyezni, igenelni [*darein verwilligen odder ia dazu sagen*].⁸

Ha tehát Istent úgy próbáljuk bemutatni, mint aki mindig csak nekünk tetsző módon cselekszik, és sohasem veti próba alá az embert, akkor egy erőtlen Isten képét helyezzük az áltárunkra a valódi istenkép helyett. Ennek a folyamatnak pedig valóban tanúi, illetve elszenvedői lehetünk már évtizedek óta. Terjedőben van ugyanis egyfajta konzumizált istenkép, amely Istennek csakis pozitív cselekvéseket tulajdonít, és a vallási tapasztalatból megpróbálja kizárni a kísértés, a szenvedés, a bűn, az ítélet és a kárhozat fogalmát. Ez pedig végső soron ahhoz a leegyszerűsített képlethez vezet, miszerint Isten egy jóságos, de erőtlen mennyei lény, akinek az a „dolga”, sőt csak az az egy „képessége” létezik, hogy mindenkin segítsen és mindenkinek megbocsásson, ennek megfelelően pedig mindenki a mennyországba kerül. Pokol ugyanis nem létezik, illetve csak abban az értelemben, hogy itt a földön mi magunk változtatjuk pokollá a saját életünket és egymás életét.

Terjedőben van ugyanis egyfajta konzumizált istenkép

Mindebben a dicsőség teológiájának olyan félelmetes formáját látjuk megnyilvánulni, amelyben az ember már nemcsak az üdvösséget, de a kárhozatot is a saját művének tekinti!

Hasonlóan torz, emberképű istenfogással természetesen már a régebbi korok hívő közösségeinek is küzdeniük kellett. Utalhatunk itt újfent a zsidók klasszikus bölcsességi teológiájára, amely lineárisan próbálja bemutatni Isten személyét és cselekvéseit, mint aki a kegyeseket mindig jutalmazza, az istenteleneket pedig mindig bünteti. Láthattuk, hogy pontosan ez a szemlélet zúzódik porrá Jób történetén. De ide sorolhatjuk azt a helyzetet is, amikor Jézus tanítványai – a bölcsességi teológia érvrendszerében gondolkodva – az iránt érdeklődnek, hogy vajon a vakon született ember fogyatékosága a saját vagy a szülei bűnének a büntetése-e, és amire Jézus a helyes istenkép felállításával válaszol: „»Nem ő vétkezett, nem is a szülei, hanem azért van ez így, hogy nyilvánvalóvá legyenek rajta Isten cselekedetei.«” (Jn 9,3) Merthogy Isten nem lineárisan cselekszik, hanem az ellenkező látszat alá bújva, titokzatosan és érthetetlenül, gyakran szenvedésbe, nyomorúságba, kétségbeesésbe, kísértésbe taszítva az embert, hogy ezáltal nyilvánvalóvá legyen az ő hatalma és a nehézségeket feloldó irgalma. Isten istensége a szenvedésben is istenség, nemcsak a kedvező körülmények között!

Ez a helyes istenkép. Ehhez kellene visszatérnünk, nem pedig tovább konzumizálni és erőtlentíteni az Urat, elvéve tőle a rejtett cselekvés szabadságát. Isten megismerésének útja a jelenlegi helyzetben az, hogy visszaemeljük őt arra a trónra, amelyről a dicsőség teológiája unos-untalan megpróbálja letaszítani, hogy legalább valamennyire odaférjen az ember. Helyesebben fogalmazva: rádöbbenünk, hogy ő mindenható Úrként ott ül azon a trónon akkor is, amikor a saját bőrünkön úgy tapasztaljuk, mintha kivonult volna az életünkéből, és menthetetlenül odavetett volna bennünket az ördögnek. A kísértések és megpróbáltatások

8 Pröhle K. ford. Luther: *A nagy káté...* (6. jz.), 228.

közepette nem egy erőtlén, hanem egy rejtélyesen mindenható Isten az, akibe belekapasz-
kodhatunk. Isten pedig azért enged megkísérteni, hogy semmivé tegye az önmagában bízó
embert, ugyanakkor pedig nyilvánvalóvá tegye a saját végtelen hatalmát, amellyel kegyel-
mesen az övéi felé fordul. Luther mindezt így fogalmazza meg: „Isten saját cselekedetének
épp az a lényege, hogy ő mások közreműködése nélkül, egyedül cselekszik. Ez akkor történik,
amikor igazságunk és minden érzékünk erőtlenné lesz, el van nyomva, és szenvedünk Isten
ereje alatt.”⁹ A kísértések azt értetik meg velünk, hogy egyedül őbenne bízhatunk, a saját
erőnk, lehetőségeink és eszközeink elégtelenek. Illusztrációként ismét Luthert idézzük: „De
Isten akkor miért engedi, hogy az embereket így megkísértse a bűn? Válasz: azért, hogy az
ember megismerje önmagát és Istent. Önmagát azáltal, hogy rájön arra, hogy csak vétkez-
ni tud és gonoszt cselekedni. Istent pedig úgy, hogy rájön, Isten kegyelme erősebb minden
teremtmenynél, és megtanulja megvetni saját magát, Isten kegyelmét pedig magasztalni és
dicsérni.”¹⁰

A kísértés ebben az esetben
nem az elveszésünkre, hanem éppen
a megmentésünkre irányul.

Ez tehát a kísértés haszna. Vagyis: van hasz-
na a kísértésnek. Azaz a kísértés nem olyan
rossz, amihez nem lehet köze Istennek, hanem
éppenséggel olyan áldás, amely közelebb viszi
az embert Istenhez.

Gyakorlati megközelítés

A kísértés problémakörét annak ürügyén jártuk körül, hogy az olasz katolikus egyház 2020
húsvétjától a liturgiában megváltoztatta a Miatyánk hatodik kérésének szövegét. Láttuk, hogy
ez nem példa nélküli, hiszen a franciák – és nem csak a római katolikusok – néhány éve ugyan-
ezt tették.

Kell-e tartanunk nekünk ettől a változástól?

Nem titok, hogy a hazai evangélikus lelkészi karban akadtak olyan hangok az elmúlt hó-
napokban, amelyek lelkesen üdvözölték a változtatást, mint amely egy helyesebb, szeretettel
telibb istenképet közvetít az eddigi helyett. *Nota bene:* abban a lelkészi karban tűntek fel ezek
a szimpátiamegnyilvánulások, amelynek egy része az elmúlt évtizedben többek között azzal az
érvvel küzdött a saját szükséges és teológiai helyes istentiszteleti reformunk ellen, hogy nem
szabad a régi formákon és szövegeken változtatni, mert azzal összezavarjuk a liturgia otthonos-
ságot sugárzó állandóságához szokott híveket.

Ezt az állandóságot a Miatyánkkal kapcsolatban viszont feltétlenül elfogadhatjuk. Minthogy a
Miatyánk szövegében, illetve annak korábbi és jelenlegi magyar fordításaiban – beleértve a ha-
todik kérést is – a helyes, nem pedig a mai világ által elfogadott és némely egyházi körök által is

9 Percze S. – Takács J. ford. Luther Márton: Magnificat (1521). In Csepregi Zoltán (szerk.): *Luther válogatott mű-
vei*. 5. köt. *Bibliafordítás, vizsgálat, imádság*. Budapest, 2011, Luther Kiadó, 248.

10 Bellák E. ford. Luther Márton: Miatyánk-magyarázat (1519). In *LVM* 5. köt. (9. jz.), 145.

favorizált erőtlén istenkép tükröződik, ezért nincs szükség arra, hogy a számos hazai felekezet által elfogadott és használt közös fordítás megváltoztatását kezdeményezzük.

Amire viszont feltétlenül szükség van – éppen a konzumizált istenkép miatt! –, az a gyülekezetek tanítása arról, hogy miként használja fel a kísértést, a szenvedést és a próbatételeket Isten annak érdekében, hogy megerősödjünk a benne való hitben. Ezért nem is elsősorban a Miatyánk hatodik kérésének igéjére, hanem az abban található πειρασμός (peiraszmosz) főnévre érdemes koncentrálnunk, és azt megértetnünk a híveinkkel, hogy a kísértés ebben az esetben nem az elveszésünkre, hanem éppen a megmentésünkre irányul. Luther maga is ennek a kérdésnek a tisztázásával kezdte a szöveg magyarázatát: „Ha nem használnánk a »kísértés« szót olyan széles körűen, akkor a kérés jobb érthetőségének növelése érdekében azt mondhatnánk: »És [ne] tégy próbára minket [und führe uns nicht in Anfechtungen]!«

Ebben a kérésben megtapasztalhatjuk, milyen nyomorúságos a földi élet, mert tele van kísértésekkel. Aki itt keres békét és megnyugvást, az ostobaságot cselekszik, mert sosem fogja megtalálni. Hiába törekszünk erre mindnyájan, mégis hiábavaló. Ez kísértésekkel teli élet, és az is marad. Ezért nem ezt mondjuk: »Távotaszd el tőlem a megpróbáltatásokat«, hanem ezt: »ne vígy bele minket«, mintha így szólnánk: »Elöl-hátul körbe vagyunk véve megpróbáltatásokkal, és nem kerülhetjük el őket, ám segíts nekünk, Atyánk, hogy csapdájukba ne essünk, vagyis ne engedjünk nekik, ne diadalmaskodjanak felettünk.«¹¹ Ideje megtanítanunk a gyülekezeteinket arra, hogy Isten a próbatételekben is Isten, illetve hogy azok nem ellenünk, hanem értünk vannak. A feladat nem példa nélküli: láthattuk, hogy kétezer évvel ezelőtt Jakab apostolnak ugyanezt a kérdést kellett tisztáznia némely keresztyén közösség számára (Jak 1,2–15).

Újra meg kell tehát tanulnunk és minden ránk bízottat meg kell tanítanunk arra, hogy helyesen értékelje Istennek az ellenkező látszat alatt végzett munkáját; mint ahogyan arra is, hogy belássák: nem Istent kell a magunk képére formálnunk, számunkra elfogadhatóvá tennünk, hanem önmagunkat kell az ő mindenhatósága alá rendelnünk. Ha pedig mindezt átéljük, akkor bizalommal kérhetjük őt mindennapi imádságunkban: ne próbáljon meg bennünket erőnkön felül, és minden kísértés közepette óvjon meg a gonosztól.

A XVI. század kiemelkedő lutheránus teológusa, a múltban igaztalanul református elhajlással vádolt Dévai Bíró Mátyás mindezt így hagyta ránk katekizmusának Miatyánk-magyarázatában: „De az Isten késért, az az nyomorgat, ostoroz, nem azért, mert gyűlöl, de hogy szeret. [...] Azért sajnargat az Isten minket, hogy megesmertessen magonkkal, hogy magonknak vigyen esmeretére, a mi jónkra [ti. javunkra], és hogy az ű szent fiához hasonlattassonk nyomorúságunkban. [...] Azért nem kérjük, hogy ne késértsen az Isten, de hogy késértetbe ne vigyen.”¹²

önmagunkat kell az ő mindenhatósága alá rendelnünk.

11 Bellák E. ford. Luther: *Miatyánk-magyarázat* (10. jz.), 142–143.

12 Dévai Bíró Mátyás: *At tizparantsolatnac, ah hit agazatinac, am mi at' a'ncnac ces ah hit petsctinec röviden valo mag'ara'zatt'a*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1897. 90–91.

Mi haszna van Isten törvényének? 2. rész

3. A törvény az evangélikus teológiában

3.1. Luthernél

Jól ismerjük Luthernek azokat a próbálkozásait, melyekkel Isten törvényének tökéletes megtartására törekedett. Tudjuk azt is, hogy ez Isten elleni haragot váltott ki a szívében: miért követel Isten olyat az embertől, amire az képtelen? Az is ismert, hogy Luther éppen Pál apostol római levelének olvasása közben értette meg, hogy Isten nem kegyetlen és követelő, hanem kegyelmes és az embert szerető Isten (Róm 1,17).

Teológiája is Pál apostol nyomán formálódott. Így vall erről: „Kezdtem különbséget tenni a törvény igazsága és az evangélium igazsága között. Előzőleg semmi más nem hiányzott nekem, csak az, hogy különbséget tegyek a törvény és az evangélium között. Mindent egynek vettem és azon a véleményen voltam, hogy Krisztus és Mózes között azon a korszakon, melyben éltek és tökéletességük fokán kívül nincs különbség. Amikor azonban az igazi különbségre rájöttem, hogy ti. más a törvény és más az evangélium, akkor átküzdöttem magam a nehézségeken.”¹³ Luther teológiai gondolkodásában tehát a törvény és az evangélium megkülönböztetése alapvető és meghatározó fontosságú. A galata levél 1531–32-es évben tartott magyarázatában diákjainak is ezt tanítja: „Nagyon fontos tisztában lenni a törvény és az evangélium közötti választóvonallal. Enélkül nem lehetséges a keresztény tudomány. Mindazok, akik szeretik és félik Istenet, szorgalmasan tudakozzák a különbséget, és nem csupán elméletben, de a gyakorlatban is. [...] Annak, aki megfelelőképpen külön tudja választani a törvényt és az evangéliumot, minden oka megvan hálát adni Istennek. Az ilyen igazi teológus.”

S ennek megfelelően pontos leírást ad a törvény szerepéről: „A törvénynek kettős rendeltetése van. Isten evilági törvényeket ír elő a gonoszság megbüntetésére. Minden törvény célja a bűn megfékezése. [...] A törvény második rendeltetése lelki és isteni. [...] Feltárja az ember számára bűnét, vakságát, nyomorúságát, tudatlanságát, gyűlölködését, Istennel szembeni megvetését, a halált, a poklot és a kárhozatot. [...] Ameddig az ember elég jónak gondolja magát, érthetetlenül büszkén és fensőbbségesen gondolkodik. [...] A Krisztus általi ingyen bűnbocsánat sohasem lesz képes megszólítani a saját igazságában élő embert. [...] Ez a törvény dolga, és a törvény dolga ezzel be is végződik.”¹⁴

Az 1537-ben írt *Schmalkaldeni cikkekben* pontosan ugyanígy fogalmazza meg Luther a törvény szerepét.

13 Virág Jenő: *Dr. Luther Márton önmagáról*. <http://mek.oszk.hu/02500/02567/html/> (letöltve: 2020. május 26.)

14 Csabai T. ford. Luther, Martin: *Tündöklő vétkekről és az átokká lett Krisztusról. Kommentár Pál apostol galatáknak írt leveléhez*. Felsőörs, 2016, Hetedik Kiadó, 112–113. /Lux lucet in tenebris, 1/

Luther tehát a törvénynek két szerepét, feladatát (vagy ahogyan a teológiában mondjuk: hasznát) ismeri fel – csakúgy, mint Pál apostol –, s a törvény feladatát azzal, hogy megmutatja tehetetlenségünket és elveszettségünket, befejezettnek vallja.

A keresztyén emberről pedig azt tanítja, hogy egyszerre igaz és bűnös: *simul iustus et peccator*. Vagyis a keresztyén emberben benne van az újjászületett új ember, aki igaz Krisztus halála árán, és aki krisztusi életet él. S a keresztyén emberben benne van az őember is, aki bűnös, Istentől elszakadt, s a törvény hatálya alá esik. Ezért a keresztyén embernek ismernie és szüntelen tanulnia kell a törvényt (lásd a *Kis kátét* és a *Nagy kátét*), hogy szembesítse őt bűnös voltával és a kegyelmes Istenhez űzze. „Paradox módon a keresztyén egyszerre igaz és hamis, szent és világi, Istennek ellensége és Istennek gyermeke. Ezeket az ellentmondásokat senki nem képes összehangolni, amíg nem érti meg az üdvösség igaz útját. [...] A keresztyének teste van, amelynek tagjaiban, ahogy Pál mondja, a bűn lakozik és vitézkedik. [...] Ennek értelmében minden keresztyén folyton-folyvást átéli szívében a törvény idejét és az evangélium idejét. A törvény idejét a szív keménysége, a bűn eleven érzete, illetve a törvény okozta csüggedés érzése alapján ismerhetjük fel. A törvény időszakai, míg csak élünk, újra és újra visszatérnek. [...] A kegyelem ideje akkor tér vissza, amikor Isten irgalmasságának ígérete megeleveníti a szívet.”¹⁵

Luther törvényértelmezését – s azt, hogy a törvénynek két haszna van – Melancthon is képviseli az ágostai hitvallás apológiájában. Éppen innen származik a törvény második, lelki szerepének (*usus theologicus*) klasszikus megfogalmazása: *lex semper accusat*, vagyis „a törvény mindig vádol.”¹⁶

3.2. Az Egyességi iratban

Külön kell foglalkoznunk hitvallási irataink közül az *Egyességi irattal*, amely már a Luther utáni időkben fogalmazódott meg (1577), s amely tartalmaz egy olyan kifejezést, amely Luther törvényértelmezésében nem szerepel: a törvény harmadik haszna. A vita, ami miatt ez a kifejezés megszületett, az ún. antinomista (törvényellenes) vita. A problémával Luther is találkozott, mert egyik tanítványa, Johannes Agricola azt vallotta, hogy a megváltott, újjászületett embernek egyáltalán nincs többé szüksége a törvényre és a törvény hirdetésére. Az evangélium hirdetése megteremti benne a szükséges bűnbánatot. Luther vele szemben hangsúlyozta, hogy a törvényre az újjászületett embernek is szüksége van, éppen az őembere miatt, amely csak a törvényből hallhatja meg Isten akaratát, és ítéelő szavát.

A Luther utáni időkben ennek az antinomista felfogásnak az ellensúlyozására született meg a törvény harmadik haszna kifejezés. Ezt mondja az *Egyességi irat*: „Az emberek három okból kapták a törvényt: először, hogy a vad és engedetlen emberekkel szemben védelmezze a külső fegyelmet; másodsor, hogy az embereket elvezesse bűneik felismerésére, harmadszor, hogy

15 Csabai T. ford. Luther: *Tündöklő vétkekről és az átokká lett Krisztusról...* (2. jz.), 122–123.

16 Wiczán D. ford. *Apológia, az ágostai hitvallás védőirata*. In *Konkordia könyv. Az evangélikus egyház hitvallási iratai*. 1. köt. Budapest, 1957, Evangélikus Egyetemes Sajtóosztály, 88.

miután újjászülettek, de testi mivoltuk megmaradt, legyen egy biztos szabályuk, amely szerint egész életüket rendezhetik és irányíthatják.¹⁷

Lényegében ez a megfogalmazás nem mond mást, mint Luther törvényfelfogása. A különbség csupán annyi, hogy az óembernek szóló törvényt a törvény külön hasznának, feladatának tartja. Felhasználja tehát a kor teológiai vitáiban elhangzó kifejezést, amit lutheri tartalommal tölt meg. (János evangéliumában figyelhetjük meg ezt a jelenséget. János a korabeli gnoszticizmus tévtanítása ellenében a gnoszticizmus legfontosabb kifejezéseinek helyes értelmet adva harcol.)

A továbbiakban is ugyanezt olvassuk az *Egyességi iratban*, a vita mentén megfogalmazott, ám lutheri teológiát. Nézzünk néhány példát: „Hisszük, tanítjuk és valljuk, hogy a törvényt nemcsak a hitetleneknek, a megtérni nem akaróknak, hanem az igazán hívőknek, a valóban megtérteknek, az újjászületetteknek és a hit által megigazultaknak is buzgón hirdetnünk kell. Mert ők, jóllehet újjászülettek, lelkükben és értelmükben megújultak, de az ilyen újjászületés és megújulás ezen a világon nem tökéletes, hanem csak elkezdődött. A hívők lelkükben és értelmükben állandó harcban állnak a testtel, azaz megromlott természetükkel.”¹⁸ Illeszkedik ez Pál teológiájához, hiszen Pál is azt mondja, hogy miközben a jót akarom tenni, csak a rosszra van lehetőségem (lásd fentebb Róm 7,21). Azonos ez Luther teológiájával, aki a *simul iustus et peccator* kifejezéssel fogalmazza meg ugyanezt, ahogy arról fentebb szóltunk.

„Ami pedig a törvény cselekedeteinek és a Lélek gyümölcseinek megkülönböztetését illeti: hisszük, tanítjuk és valljuk, hogy a törvény szerint végrehajtott cselekedeteket addig nevezzük a törvény cselekedeteinek, és addig azok, ameddig csak a büntetéstől való menekülés és Isten haragjának fenyegetése kényszeríti ki őket az emberből. A Lélek gyümölcsei pedig azok a cselekedetek, amelyeket Istennek a hívőkben lakozó Lelke az újjászületettek által visz végbe.”¹⁹ Vagyis a törvény az új embernek már nem szól, őt a Szentlélek vezérli a jó cselekvésében, a törvény hatása az óemberig terjed.

És még egy fontos idézet: „A törvény tehát mindkét esetben egy és ugyanaz, mind a bűnbánóknál, mind a bűnbánat nélkülieknél, mind az újjászületetteknel, mind azoknál, akik nem születtek újjá: azaz Isten változatlan akarata. Különbség az engedelmesség tekintetében csupán magukban az emberekben van.”²⁰ Vagyis az *Egyességi irat* is elismeri, hogy nem maga a törvény más, hasznában is különböző, hanem a törvény egy és ugyanazon akarata szólítja meg a hívőket és a hitetleneket is.

Ugyanezt a tartalmat találjuk az *Egyességi irat* részletes magyarázatában is.

17 Bohus I. ford. *Egyességi irat*. Budapest, 2015, Luther Kiadó, 61. /Konkordiakönyv. A Magyarországi Evangélikus Egyház hitvallási iratai, 5./

18 Bohus I. ford. *Egyességi irat*... (5. jz.), 61–62.

19 Bohus I. ford. *Egyességi irat*... (5. jz.), 62.

20 Bohus I. ford. *Egyességi irat*... (5. jz.), 62.

4. A törvény harmadik haszna

A kifejezés alkalmas arra, hogy más tartalmat is beelássunk. Az *Egyességi irat* korában zajló vitákban a lutheránusok kriptokálvínista képviselői is részt vettek, akik a római egyház elleni egységre való törekvésük érdekében engedményeket tettek a kálvini teológiának. (Ennek a törekvésnek lett egyik eredménye az ágostai hitvallás átdolgozása – *Confessio Augustana Variata* 1540 –, s benne az úrvacsoráról szóló rész átdolgozása úgy, hogy a kálvinisták is el tudják fogadni.)

Kálvin genfi kátéja pedig, mely 1545-ben íródott, így fogalmaz Isten törvényéről:

„L[elkipásztor]. Mit, szabott élénk Isten éltünk zsinórmértékéül? [..]

Gy[ermek]. Törvényét.”²¹

„L. Mivel a törvény megmutatja, hogy Istent helyesen hogyan kell tisztelni, nemde egészen annak rendelkezése szerint kell élnünk?

Gy. Igen. De mindannyian oly erőtlenek vagyunk, hogy senki sem képes minden tekintetben annak parancsát követni.

L. Hát akkor Isten miért kíván tőlünk oly tökéletességet, mely képességünket felülmúlja?

Gy. Semmit sem követel, ami kötelességünk ne volna. Egyébként csak arra az életmódra törekedjünk, mely itt elő van adva, és ha a céltől, az az a tökéletességtől távol leszünk is, Isten hiányainkat el fogja nézni.

L. Általában szólasz-é az emberről, vagy csak a hívőkről?

Gy. Akit Isten lelke még újjá nem szült, nem lesz képes arra, hogy a törvény legkisebb pontját is teljesítse. Továbbá, ha megengedjük is azt, hogy találhatik olyan valaki, aki a törvénynek valami részben engedelmeskedik, nem állíthatnók mégsem, hogy ezáltal Isten előtt rendbehozá ügyét. Mert Isten azt mondja, hogy átkozottak mindazok, akik a törvényt egészében be nem töltik.

L. Ebből arra kell következtetnünk, hogy amint két emberfajta van, úgy a törvény tiszte is kettős.

Gy. Mindenesetre; mert a törvény a hitetlenekkel szemben más hatással nem bír, minthogy minden mentegetőzést lehetetlenné tesz Isten előtt. Erről beszél Pál is, midőn a törvényt halál és ítélet szolgálatának nevezi. A hívőkkel szemben egészen más haszna van.

L. Minő haszna van?

Gy. Először, mivel megtanulják belőle, hogy cselekedeteikkel a megigazulást meg nem szerezhetik, alázatosak lesznek, s ez az igazi készüllet arra, hogy Krisztusban üdvösséget találjanak. Másodsor, amennyiben sokkal többet követel tőlük, mint amennyivel képesek, arra indítja őket, hogy erőt Istentől kérjenek, s az örökös önvád figyelmezteti őket, hogy büszkélkedni ne merjenek. S végül, a törvény rájuk nézve fék, hogy Isten védelmében maradjanak.”²²

21 Ceglédi S. ford. Kálvin János: *A genfi egyház kátéja. A keresztyén tudomány tankönyve gyermekek számára.* Pápa, 1907, Főiskolai Nyomda, 26. /Kálvin János művei./ http://leporollak.hu/egyhtori/kalvin/irasok/KAL_KATE.HTM (letöltve: 2020. május 26.).

22 Ceglédi S. ford. Kálvin János: *A genfi egyház kátéja...* (9. jz.), 38–39.

Láthatjuk, hogy Kálvin törvényértelmezése sok szempontból más, mint Krisztusé, Pál apostolé, Lutheré. Kálvin azt mondja, hogy a törvény mást mond a hitetlennek és mást a hívőnek. Ezt a megkülönböztetést sem a Szentírásban, sem Luthernél nem találjuk. Ez által azonban ő fogalmazza meg, hozzá létre a törvénynek az újjászületettek számára vonatkozó hasznát, amit a törvény harmadik hasznaként emlegetnek az *Egyességi iratban*. Emellett hangsúlyozza, hogy a törvény mint életszabály a hitetleneknek nem, de a hívőknek megtartható: a hitetleneknek és csak a hitetleneknek kárhozatos, a hívőknek elég, ha csak törekednek a törvény által előírt életmódra, és Isten el fogja nézni a hiányosságaikat.

Ezek alapján azt is megállapíthatjuk, hogy Kálvin számára a törvény járható utat ad – igaz, csak a hívőknek –, s tulajdonképpen Krisztus a törvény teljesítéséhez segít hozzá, eszköz azáltal, hogy hitet ad, és így lehetővé teszi a törvény megtartását. Ez azt is jelenti, hogy Kálvin számára nem a törvény az út Krisztushoz, hanem Krisztus a segítség, az út a törvényig. Jelenti mindez tehát azt is, hogy a törvény és az evangélium Kálvin számára nem két radikálisan más út Istenhez – ahogyan ezt Krisztusnál, Pálnál és Luthernél is láttuk –, hanem egy út, melynek célja a törvény minél jobb teljesítése, betöltése.

S még egy fontos eltérés: Kálvin a törvény büntető szavait csupán a hitetlenekre érti. Vagyis Isten csak a hitetleneket fogja megbüntetni azért, mert nem teljesítik a törvényt. Pedig a Szentírás nem erről beszél. Ott arról van szó, hogy megbüntettem az atyák bűnét a fiakon harmad és negyedízig. Márpedig bűn nélkül még a hitben járó ember sem tud élni.

Ezeket a gondolatokat támasztja alá Kálvinnak az *Institutióban* írt felfogása is (2,7,12): „A törvény harmadik hasznának, mely a legfőbb s másrészt a törvény tulajdonképpeni céljával közelebbi vonatkozásban áll, azok között a hivek közt van helye, kiknek szívében már hat és uralkodik Isten Lelke. Mert bár az Isten törvényét szíveikbe az Isten ujsa irta és véste be, azaz a Szentlélek kormányzása következtében oly érzület és vágyódás uralkodik rajtuk, hogy Istennek engedelmeskedni kívánnak, mégis a törvény által kétszeres előhaladást tesznek. [...] Isten szolgálja azt a hasznot is húzhatja a törvényből, hogy a törvény parancsolatai felett való gyakori elmélkedés következtében felbuzdúl az engedelmességre, abban megerősödik s az eltántorodás veszélyétől visszatartatik. Mert ilyen módon kell a szenteknek önmagukat ösztönözniök, akik lélek szerint bárminő serénységgel iparkodnak Isten igazságára, de a test restsége folyton akadályozza őket, hogy a törvényszerű készséggel ne haladassanak. Az ilyen testnek a törvény mintegy ostora, hogy azzal rest és lassú számár módjára hajtassék a munkára. Sőt a lelki embernek, mivel a testnek terhétől még nem szabadult meg, állandó ösztökélője léssen, mely tétlenkedni nem engedi.”²³

23 Ceglédi S. ford. Kálvin János: *A keresztyén vallás rendszere. (Institutio religionis Christianae) 1559.* 1–2. köt. Pápa, Református Főiskolai Könyvnyomda, 1909–1910. <https://palheidfogel.gportal.hu/gindex.php?pg=28911848&nid=4754303> (letöltve: 2020. 05. 14.).

5. Cselekszem Isten akaratát?

Megválaszolható most már a tanulmányunk elején tapasztalt ellentmondás. *Konfirmációi káténk* összevegyíti a tisztán lutheri teológiát a lutheránus egyházba beszívárgott kálvini tanokkal. S ugyanígy kerülhetett énekeskönyvünk Luther-éneke a tízparancsolatról a keresztyén élet témakörébe. A törvény harmadik haszna kifejezést is ezért használják teológiai tanulmányok, s valószínűleg igehirdetésekből, homiletikai írásokban is előfordul ez az összevegyítés.

A reformáció óta soha nem volt javunkra az az egységtörekvés, hogy a lutheri és a kálvini irányzat egyesüljön azért, hogy erősebbek legyünk a római egyházzal szemben. Luther a marburgi kollokviumon (1529) végleg elutasította ezt az egységet, de politikai erők, olykor politikai helyzetek (például az ellenreformáció) vagy egyszerűen csak a tisztázatlan teológiai gondolkodás újra és újra előhossa, összekeveri, szorgalmazza ezt, vagyis az egység létrehozására törekszik.

Ezért nekünk tudatosítanunk kell, hogy mi a lutheri teológia örökösei vagyunk. Mi a lutheri teológiával tudjuk a keresztyénséget gazdagítani. S ha mi nem képviseljük, senki nem fogja képviselni azt. Pedig amint láttuk, Luther Pál és Krisztus törvényértelmezése nyomán halad, és tisztán és igazán hirdeti a Szentírást: Isten törvénye megmutatja bűneinket, s azt, hogy tehetetlenek vagyunk a megtartására, így ítélet és kárhozat vár ránk. Nem, nem tudjuk Isten akaratát cselekedni. De hála Krisztusnak! Ő ebből a kárhozatos helyzetből megszabadít, és új emberré tesz. Ha pedig őemberem megjelenik, arra a törvény lesújt, hogy egyre kisebb és kisebb legyen bennem, Krisztus pedig egyre nagyobbá váljon. Ezért figyelek minden istentiszteleten a gyónásban elhangzó tízparancsolatra, s általa belátom, hogy bűnös ember vagyok. Egyedül Isten kegyelmére számíthatok. Ezért éneklek Luther tízparancsolatról szóló énekét is, s kérem, könyörgök minden versszak végén: „Szánj meg, Urunk!” (ÉÉ 433)

S kérem, adja meg Isten, hogy a teológiai tisztázódásra is legyen szándék egyházunkban, s a törvény arra a helyre kerüljön gondolkodásunkban, káténkban, tanulmányainkban, igehirdetéseinkben, ahol a zsinórmérték (*norma normans*), azaz a Szentírás jelöli ki a helyét, s ahová Luther és hitvallási irataink, a másodlagos zsinórmértékeink (*norma normata*) is helyezik azt.

Luther Márton: Az egyház babiloni fogságáról 1520.

Az egész Írás nem egyéb, mint törvény és ígéret; a törvény megalázza a fennhéjázót követeléseiével; az ígéret pedig felmagasztalja az alázatost bocsánatával. Ismeretes azonban, hogy voltaképi szentségek csak azok, amelyekhez jellel kapcsolatból ígéret fűződik. ... Amiből foly, hogy ha élére állítják a dolgot, Istennek egyházában nincs több mint két sacramentum, tudniillik a keresztség és az úrvacsora, mivelhogy csak e kettőnél van meg nyilvánvalóan az istenileg rendelt külső jel és a bűnbocsánat ígérete.

(In: Dr. Masznyik Endre (ford.) Luther Márton: *Az egyház babiloni ...*, 2005, Aeternitas, 111.)

Tizenötödik évében a Szombathelyi Evangélikus Egyházközség férfiköre

A kérdés, amit egy férfikör hallatán sokan feltesznek, nem az, hogy van-e létjogosultsága a vegyes közösségek mellett a keresztyén egyházakban a hölgyek és az urak köreinek, klubjainak, hanem az, hogy miben mások ezek a közösségek.

A férfiak szerepkörét valamennyien ismerjük. Istentől kapott feladatuk és szerepük a családfői szerep. A keresztyén férfiidentitás megerősítésére napjainkban egyre égetőbb szükség van. A jó példák megismertetése, az egymás meghallgatása, segítése a hitben a hétköznapi nehézségeinek az átvészelésében fontos feladatunk. A barátságok, a közös tevékenységek ebben sokat segíthetnek. Isten igéjének a közösségben történő tanulmányozása, az egymásért,

családjainkért való közös imádkozások, a másokért, a rászorulókért végzett önkéntes munkák az egyént is erősítik. Ezek a közösségek pedig mint mágnes vonzzák magukhoz az érdeklődőket. Mert a barátság, egy befogadó, törődő

A keresztyén férfiidentitás megerősítésére napjainkban egyre égetőbb szükség van.

közösség fontos kötelék, amely nélkül könnyen elveszhetünk, magányossá, megkeseredetté, kísértések áldozataivá válhatunk. *„Vigyázzatok, álljatok meg a hitben, legyetek férfiak, legyetek erősek!”* (1Kor 16,13)

Éppen ezen gondolatokat szem előtt tartva kereste fel Tóth Sándor, a Szombathelyi Evangélikus Egyházközség presbitere Gregersen-Labossa György parókus lelkészt egy új közösség létrehozásának a gondolatával. A 2006 februárjában lezajlott beszélgetés során még nem tudták, hogy egy országos kezdeményezést indítanak útjára. Sanyi bácsi régóta gondolkodott azon, hogy a 60-70 éves korosztályú férfiakat, akik közé ő is tartozott, nagyon keveset látni a gyülekezeti alkalmakon. A lelkész úr presbiterünk nagy örömeire biztosította kezdeményezésének teljes körű támogatását. Így alakult meg 2006. február 18-án az evangélikus férfiak köre Szombathelyen. Mivel a kutatás során kiderült, hogy az evangélikus egyház történetében ilyen cím alatt nem volt még csoport, nevet kellett választaniuk. Az Evangélikus Férfikör elnevezés mellett döntöttek.

A férfikör célja a gyülekezeti élethez mozgósítani a férfiakat. Sorra járni, segíteni a megye területén lévő kisebb gyülekezeteket a hitélet javítása céljából, és a saját gyülekezetükben elvégezni minden olyan munkát, amelyhez férfiemberre van szükség, amit férfiak tudnak ellátni. Az induláskor egyetlen kikötésük volt a szervezőknek: a kör tagja lehet minden megkonfirmált, gyülekezethez tartozó férfi.

A férfikör célja a gyülekezeti élethez mozgósítani a férfiakat.

A márciusi összejövetelen aztán a vezetőség megválasztására is sor került. 2006. március 30-án a tízfős társaság három új taggal bővült. Áttekintették az előző hónapban elvégzett mun-

kát, és szóba kerültek a rájuk váró következő feladatok is. Gregersen-Labossa György lelkész úr ekkor tett javaslatot a vezetőség megválasztására. Elnöknek az ötletadó, szervező Tóth Sándort javasolta, a jelenlévők egyhangúlag elfogadták. Elnökhelyettes Szente Mihály, pénztáros Mozsár Gyula, gyülekezeti kapcsolattartó Sümegi István, kirándulásfelelős Boros Miklós, az egyházon belüli csoport összekötője és szervezője Hegedűs László, fényképész, videós, sajtófelelős Szabó Endre, a bibliakör vezetője Farkas Géza lett. A vezető lelkészt elfoglaltsága alkalmával Farkas Géza helyettesítette. Géza bácsi ma is aktív, tiszteletbeli presbiter, és a férfikör áhítatainak megtartása során ma is helyettesíti a vezető lelkészt.

Időközben változtak a feladatok is. Nem lett kevesebb a munka, de ennek mindenki örült, Sándor bácsi pedig tovább szervezte a tagságot. A gyülekezeten belüli fizikai munkák elvégzése mellett a Johannita Lovagrend külföldről érkező adományait pakolták rendszeresen a kamionokról a tagok, a raktározásban segédkeztek, a régi lelkészek, tanítók síremlékének gondozását is vállalták, illetve a helyi alkalmakon történő szervezői munkákat, sátorszállítást és -építést, koszorúköttést, ételosztást, főzést. Ezek a munkák szinte állandó tevékenységet igényeltek. Orbán János elnökhelyettes vezetésével minden tavasszal két-három napon át elvégzik a balatonygyöröki Sóvár keresztyén ifjúsági egyesület épületeinek, környezetének az aktuális karbantartási munkáit. De akad teendő a saját intézményekben is. A templomban, a templom körül, a Reményik Sándor Evangélikus Általános Iskola és Alapfokú Művészeti Iskola környékén, a Johanneumban, az idősek otthonául szolgáló Túróczy-házban és ennek udvarán. Időközben a bobai tagiskola karbantartási munkálatainak az elvégzésébe is bekapcsolódtak a kör tagjai. „Jól-eseő érzés jót tenni és ezáltal a közösségünket is erősíteni!” – írta Orbán János a kör naplójába.

„Az akarom tehát, hogy a férfiak mindenütt büntől tiszta kezeket felemelve imádkozzanak harag és kételkedés nélkül.” (1Tim 2,8) A férfikör tagjai minden hónap utolsó hétfőjén 17 órától áhítattal egybekötve tartják összejöveteleiket. A kialakult rend szerint Tóth Sándor elnök beszámol az adott hónapban végzett munkáról, majd egyeztetik a kör előtt álló teendőket. Szép és kedves pillanat, amikor az adott hónap névnaposait és születésnaposait köszöntik egy pohár bor és némi harapnivaló mellett. A jó hangulatú találkozók kötetlen beszélgetésekkel zárulnak.

Időközben változtak a feladatok is.

A Szombathelyi Evangélikus Férfikör tagjai 36 alkalommal látogattak már meg gyülekezeteiket és vettek részt országos és kerületi rendezvényeken. Volt, ahol többek között közreműködtek rendezvénysátrak fel- és leszerelésében. Aktív résztvevői a gyülekezeti kirándulásoknak, melyeken a férfiakon kívül a feleségek, gyermekek, sőt az unokák is részt vesznek. A megyét is elhagyva Székesfehérváron, Győrben, Veszprémben és Zalaegerszegen is jártak, valamint minden országos és kerületi rendezvényen is jelen vannak a Szombathelyi Evangélikus Férfikör képviselői. A Vas megyében tett látogatásokat követően sorra születtek, alakultak a férfikörök Sárvaron, Kőszegen, Répcelakon, és országo-

áhítattal egybekötve tartják összejöveteleiket.

san is sokat növekedett ez az ágazat, amely egyházunk vezetői szerint is dinamikusan fejlődik. Szívesen emlékeznek vissza a tagok a látogatásokra, amelyeket Kemenesmagasiban, Kemenesmihályfán, Kemenessömjénben, Vönöckön tettek. Örök emlék marad a kaposvári nagy találkozó, ahol Koháry Ferenc országos férfiköri misszióval megbízott lelkész üdvözölte a veszprémi, zalaegerszegi, sárvári, szombathelyi férfikörös testvéreket. Sopronba 2019-ben több mint 50 férfi érkezett a találkozóra, amelynek az impozáns gyülekezeti ház adott otthont. Várpalotáról, Sárvárról, Veszprémből és Szombathelyről is jöttek a küldöttek. Dr. Schneller István építész, teológus előadásában a férfiak életének korszakhatáiról, különösképpen a „6. X-ről” és az azzal járó változásokról szólt. Elmondta, hogy minden korszak új változást hoz, de erre a korszakra nagyon nehezen váltanak át a férfiak, mivel a munka, a hivatás befejezése nagy törést okoz, ellentétben a nőkkel, akiknek a családi feladatok könnyebb átmenetet biztosítanak. El kell fogadni, hogy már nem vagyunk döntési helyzetben. Kerülni kell a hamis bűntudatot azért, hogy valamit másként kellett volna tenni. Készülni kell rá fizikailag és szellemileg is, hogy amikor a testi erő már csökken, akkor erősödjön a lelki fejlődés. Egyébként elmondható, hogy az életkor kitolódásának köszönhetően a 70 év az új 60 esztendő, ami új lehetőségeket nyit meg.

a férfiak életének korszakhatáiról,
különösképpen a „6. X-ről” és az azzal járó változásokról szólt.

gadni, hogy már nem vagyunk döntési helyzetben. Kerülni kell a hamis bűntudatot azért, hogy valamit másként kellett volna tenni. Készülni kell rá fizikailag és szellemileg is, hogy amikor a testi erő már csökken, akkor erősödjön a lelki fejlődés. Egyébként elmondható, hogy az élet-

kor kitolódásának köszönhetően a 70 év az új 60 esztendő, ami új lehetőségeket nyit meg.

A szombathelyi férfikör életében a már említett vidékjárások mellett a legnagyobb esemény 2011-ben az országos férfiköri találkozó megszervezése volt, amire ma is nagyon büszkén emlékszik vissza Tóth Sándor elnök úr és a tagság. Új színfoltot jelentett a 2012. év végén, december hónapban az újjáalakult nőegylet és a férfikör év végi összejövetele, ahol 85 fő volt jelen. 2013 szeptemberében regionális férfiköri találkozót szerveztek. Nagy volt a boldogság, amikor a férfikör elnöke, Tóth Sándor 2016-ban a diakónia napján az év önkéntese díjban részesült. Sanyi bácsi az örökös újító, motorja a körnek, a fáradhatatlan, a kimeríthetetlen keresztyén férfi. 80 éves elmúlt, de mindig új ötletekkel áll elő. A felnőtt- és családi istentiszteletek szét-

a legnagyobb esemény
2011-ben az országos férfiköri találkozó megszervezése volt,

választásának ötlete is hozzá köthető, amelyek létjogosultságát az idő mára már igazolta, de Sanyi bácsi így emlékszik vissza: „Amit akkor a korosztályomtól kaptam, mikor kiderült, hogy miattam kell egy órával előbb felkelniük, azt nem tenném ki a faliújságra.”

A reformáció 500 éves ünnepén szép létszámú delegáció képviselte a Szombathelyi Evangélikus Egyházközséget a budapesti nagy rendezvényen. De a férfiak a jeles esemény előtt tiszttelegve emlékfát is ültetettek a templomkertben. Bánfi Péter felügyelő, Hegedűs László és Mihály Gábor gondnokok, Markó Gyula férfiköri tag, Tóth Sándor férfiköri elnök vettek részt az eseményen. A fa szépen fejlődik, tövében egy kis tábla őrzi az eseményt. Azóta juharfacseméteket is ültettek a férfikör tagjai a Túróczy-ház kertjében. A fák gondozására is jut idő.

2017. január 21-én 10 éves volt a szombathelyi férfikör, ekkor 14 helyről 23 vendég érkezett. Időközben az alakuló ülésen megfogalmazott célok, elvárások, belépési szabályok is változtak. Ma már nemcsak evangélikus férfi lehet tagja a körnek, hanem – az ökumené jegyében – más felekezetből jelentkező is, aki elfogadja a férfikör céljait, feladatait. Vannak tagjaik, tiszteletbeli tagjaik, és pártoló tagságuk is.

A 2019. december 30-án tartott évzáró ünnepekről, amelyen a férfikör és a hagyomány szerint a férfiak családtagjai, valamint a nőegylet tagjai is részt vettek, így ír Hegedüs László gondnok: „2019.12.30-án este tartotta a Szombathelyi Evangélikus Férfikör évzáró vacsorával összekötött összejövetelét az Evangélikus Egyházközség gyülekezeti termében. Vendégként az Evangélikus Nőegylet tagjai is részt vettek, annak okán is, hogy több tagjuk a férfiköri tagok feleségei. A hölgyek meglepetésként az általuk készített dobozokba elhelyezett bonbonokkal kedveskedtek a férfiembereknek. Gregersen-Labossa György parókus lelkész áhítata előtt Farkas Géza olvasott fel egy szép verset és köszöntötte a megjelenteket. Az áhítat után Tóth Sándor az Férfikör elnöke a teljesség igényét mellőzve, – túl hosszú lett volna a felsorolás –, beszélt a 2019-ben elvégzett munkákról. A templom, a Kálvária utcai lelkészlakás udvara és környezete mellett a Johanneum területén végzett önkéntes munkákat említette. Visszatérő feladat évről évre, hogy a Férfikör tagjai Balatonyörökön tavasszal és ősszel karbantartási feladatokat végeztek. Az egyházközség vezetése nevében lelkész úr az elmúlt évek felújításaiban legaktívabb 3 fő munkáját (Mihácsi Gábor, Nagy Deák József és Németh István) köszönte meg egy-egy kisebb ajándékkal, melynek legfőbb részét tragikusan elhunyt Halasi András lelkészünk gondolataiból/áhítataiból összeállított »András Kereszt« könyv képezte.

A közösen elfogyasztott vacsorát színesítette a meghívott lelkészek gyerekeinek szívet melegengető zsvajva és látványa.”²⁴

Magyarországon elsőként Szombathelyen 2006. február 18-án alakult férfikör, amelynek akkor 10 tagja volt. Ma, a 14 év távlatában, a tagság létszáma meghaladta a negyven főt. Országosan 23 gyülekezetben működik ez a legdinamikusabban fejlődő missziói ágazat. Sanyi bácsi boldog, bár nehezen viseli, hogy lelkészük 24 évi szolgálat után Budapestre költözik, de elfogadja, hogy nem hagy itt bennünket, csak új feladatok várnak rá. „Elmúltam 80 éves, kiszolgáltam kilenc lelkészt, de ilyen nagyszerű ember még nem volt a szombathelyi egyház élén. Azt hiszem nagy betűkkel írta be a nevét a szombathelyi evangélikus egyház történetébe, elévülhetetlen érdemei miatt” – így beszél a nagytiszteletúról, akivel oly sok szép dolgot vittek véghez. Többek között elindítottak egy mozgalmat, amely elterjedve az országban közösségeket kovácsol össze, férfiakat, akik ha annak szükségét látják, azonnal szolgálatba állnak. Isten áldását kérjük valamennyi evangélikus férfikör működésére. Köszönet és jó egészség az alapítóknak. Erős vár a mi Istenünk!

24 <http://www.szombathely-lutheran.hu/hireink/ferfikor/ferfikori-evzaro-?vakbarat=1?vakbarat=1> (letöltve: 2020. augusztus 25.).

Summary

We open this issue with the good news of the Reformation. In his *sermon* **Gábor Weltler** bears witness to how life is everlasting through Christ, and Christ does not offer this as a reward, but for faith in him.

Our studies deal with rich, valuable and up to date topics. **Zoltán Csepregi** writes about the *excommunicating bull from the Pope* and the events around it. It also depicts the steps and mistakes taken by the people of the Pope against Luther, and how Luther stood out for his theological truths.

József Tubán analyses one of the appeals of Our Lord's prayer: *do not bring us into temptation*. What makes this topic important at the moment is that the Italian Roman Catholic bishops changed this sentence. The study shows whether this change is acceptable from a theological view point.

We continue the writing from **Dóra Isó** about *the law of God*. This part shows what Luther says about the law of God, and how and why the term "the third use of the law" became part of our confession.

Finally in our column for congregational work **Tibor Lovass** describes the life of the *Men's Circle in the city of Szombathely*. Any other congregation can benefit from this type of church building form.

We hope all of our Readers will find something for their benefit in our current issue, and we wish reading it lets them thrive in faith and soul.

Zusammenfassung

Unsere Nummer beginnt mit der Freudenbotschaft der Reformation. *In seiner Predigt* bezeugt **Gábor Weltler**, dass das Leben durch Christus ewig ist und dass Christus gibt es uns nicht als Verdienst oder als Lohn, sondern durch den Glauben an ihn.

Unsere Studien beschäftigen sich mit reichhaltigen, wertvollen und zugleich aktuellen Themen. Die Schrift von **Zoltán Csepregi** handelt von den Ereignissen rund um die *päpstliche Bannandrohungsbulle*, die 1520 veröffentlicht wurde. Er zeigt auch die Schritte und Fehler des Papstes und die der seinen Leuten gegen Luther, und stellt auch Luthers Einsetzung für die erkannten theologischen Wahrheiten vor.

József Tubán analysiert eine der Bitten des Vaterunsers: *Und führe uns nicht in Versuchung*. Aktuell ist dieses Thema, denn die italienische römisch-katholische Bischofskonferenz diesen Satz geändert hat. Die Studie zeigt, ob die Änderung aus theologischer Sicht akzeptabel ist.

Wir setzen die Studie von **Dorottya Isó** über *das Gesetz von Gott* fort. Dieser Teil stellt vor, was Luther über das Gesetz Gottes sagt und wie und warum der Begriff dritter Nutzen des Gesetzes in unser Glaubensbekenntnis Formula Concordiae [Konkordienformel, Eintrachtsformel oder das Bergische Buch] kam.

Schließlich stellt **Tibor Lovass** in der Rubrik Gemeindeaufbau das Leben des *Männerkreises in Szombathely* vor. Wir schildern also einen Arbeitszweig, der das Leben jeder Kirchengemeinde bereichern kann.

Wir möchten, dass unsere Leser auch in dieser Nummer Schriften finden, die für sie von Interesse sind, und dass ihre Lektüre ihnen geistliches und Glaubenswachstum bringt.

E számunk szerzői

Dr. Csepregi Zoltán egyháztörténész professor –
Budapest
Isó Dorottya lelkész – Veszprém

Lovass Tibor médiaszakember – Szombathely
Tubán József lelkész – Csorna
Weltler Gábor lelkész – Malomsok

Szeretettel ajánljuk Olvasóink figyelmébe alábbi kiadványainkat:

Ordass L.:	Nem tudok imádkozni	700,-
Ordass L.:	Vádirat (korrajz)	50,-
Ordass L.:	Jó hír a szenvedőknek (igehirdetések, 1956–57)	700,-
Ordass L.:	Akikkel az Úton találkoztam	500,-
Ordass L.:	Gondolatok a Filemon levél olvasása közben	100,-
Ordass L.:	Útravaló	2500,-
Ordass L.:	A keresztfa tövében (új kiadás)	1100,-
Giertz Bo-Ordass:	Hitből élünk	600,-
Terray L.:	Nem tehetett mást (Ordass püspök életútja - új kiadás)	1100,-
Scholz L.:	Tisztítsd meg szívedet!	250,-
Scholz L.:	Két sugárzó igazgyöngy (írásmagyarázat)	300,-
Scholz L.:	Elveszett és megtaláltatott (a tékozló fiúról)	150,-
Sólyom J.:	Hiszem-tudom (bevezetés az egyház tanításába)	400,-
Boleratzky L.:	Aki mindvégig állhatatos maradt	600,-
Virág J.:	Dr. Luther Márton önmagáról (6. kiadás)	1400,-
Luther M.:	14 vigasztaló kép	250,-
Botta I.:	Dévai Mátyás, a magyar Luther	200,-
Jung E.:	Hogyan vezessem a vasárnapi iskolát	450,-
Maróthy J.:	Szegények szíve (novellák)	700,-
Rózse I.:	A halál árnyékának völgyében	500,-
Boleratzky L.:	Evangélikus egyházjog (I-II. kötet)	1700,-
Kaj Munk:	Három dráma	600,-
Böröcz S.:	Kiáltás a mélyből (egy lelkész élete a Gulágon)	1400,-
Ittzész J.:	Az evangélium hullámhosszán (meditációk)	500,-
Kapi B.:	Isten hárfása (Gerhardt Pál életregénye)	1400,-
Gémes István:	Fellebbentett fátyol (igehirdetések)	1250,-
Gémes István:	... „saját kezemmel írom: Pál”	1400,-
Joób Olivér:	Ünnep – hetven áhítat egy évre	1400,-
Joób Olivér:	Válasz	1600,-
Hallgrímur Pétursson:	Passió-énekek	1900,-

A **keresztény igazság** egy szám ára 880 Ft, az éves előfizetés 3500 Ft, külföldre 7000 Ft.

Folyóiratunk megrendelhető: Ordass Lajos Alapítvány, 1171 Budapest, Lenkeház u. 7.

Bankszámlaszám: 10700732-49912407-51100005

Könyveink postai szállítását vállalja:

a Huszár Gál könyvesbolt (1054 Budapest, Deák tér 4.) Telefon: 20 314 2632 (egyházi flottás)

Tartalmi összesítő

Reformáció ünnepének örömhírével kezdődik ez a számunk. **Weltler Gábor** *igehirdetésében* arról tanúskodik, hogy Krisztus által az élet az örök, s Krisztus ezt nem az érdemszerzésért, jutalomért adja, hanem a benne való hitért.

Tanulmányaink gazdag, értékes és egyúttal időszerű témákkal foglalkoznak. **Csepregi Zoltán** írása az 1520-ban kiadott *pápai kiközösítő bulla* körüli eseményekről szól, bemutatja a pápa és emberei Lutherrel szembeni lépéseit és hibáit is, és Luther kiállását a felismert teológiai igazságok mellett.

Tubán József a Miatyánk imádság egyik kérését elemzi: *ne vígy minket a kísértésbe*. Aktuálissá az teszi ezt a témát, hogy az olasz római katolikus püspöki kar megváltoztatta ezt a mondatot. A tanulmányból kiderül, hogy teológiai megfontolásból elfogadható-e a változtatás.

Folytatjuk **Isó Dorottya** *Isten törvényéről* szóló írását. Ez a rész bemutatja, hogy mit mond Luther az Isten törvényéről, s hogy a törvény harmadik haszna kifejezés hogyan és miért került az Egyességi irat című hitvallási iratunkba.

Végül a gyülekezetépítés rovatunkban a *szombathelyi férfikör életét* mutatja be **Lovass Tibor**. Olyan munkaágot ismertetünk tehát, amely bármely gyülekezet életét gazdagíthatja.

Kívánjuk olvasóinknak, hogy találjanak érdeklődésüknek megfelelő írásokat lapunkban, és olvasásuk adjon lelki és hitbeli növekedést.